

IV. TÁRSADALMI- DEMOGRÁFIAI PROGNÓZISOK

A FOGLALKOZTATOTTSÁG PROGNOZTIZÁLÁSÁNAK TAPASZTALATAI, MÓD-
SZERTANA ÉS EGYES STRATÉGIAI KÉRDÉSEI

A gazdasági, foglalkoztatási folyamatok érezhetően hatnak a termékenységre, a halandóságra és más demográfiai jelenségekre is. Így a foglalkoztatáspolitikája maga is meghatározója a népesedés alakulásának. Ebből következik, hogy a népesedéspolitika keretében célszerű megfogalmazni a foglalkoztatáspolitikája azon elemeivel kapcsolatos követelményeket, amelyek jelentősen hatnak a népesedésre.

A foglalkoztatáspolitikája és a népesedéspolitika ilyen jellegű visszacsatolására mindeztideig csak szűk körben és esetlegesen került sor. Előadásomban a kölcsönhatás differenciáltabb figyelembevételének lehetőségeit vizsgálom.

A foglalkoztatáspolitikai és népesedéspolitikai koncepciók időtávjának jelentősége

A foglalkoztatási és a népesedési folyamatok kölcsönhatása különböző időtávokon szemlélve eltérően alakul:

- rövidebb távon a népesedés hat a foglalkoztatásra érezhetően, a visszahatás nem mutatható ki. Néhány évet szemlélve a népesség számának és összetételének változása determinálja a foglalkoztatásnak. Ezen túlmenően a születések következtében - természetesen összefüggésben az ezekhez kapcsolódó kedvezményekkel - a nők gazdasági aktivitása, illetve az általuk teljesített munkamennyiség ideiglenesen csökken;
- 15-20 év alatt - tehát a hosszútávú tervkonceptiók szokásos időtávján - a kapcsolat jellege megváltozik. Ezen az időtávon szemlélve a fentiekben jelzett, a születésszámmal összefüggő rövidtávú hatások jelentősége csökken. Másoldalról viszont ez az idő elegendő ahhoz, hogy a születésszámban esetlegesen bekövetkező változások a munkaké-

pes koru népesség létszámát is módosítsák, de csak néhány ujonnan munkába lépő fiatal korosztályt illetően, tehát az összkereső állományhoz viszonyítva nem jelentősen. Érezhetőbb hatást gyakorol viszont ennyi idő alatt a foglalkoztatás jellemzőinek változása néhány népesedési momentumra, elsősorban a termékenységre;

- a 20 évnél hosszabb időtávon bontakozik ki igazán a foglalkoztatáspolitikai és a népesedés kölcsönhatása. A foglalkoztatás jellegéből adódó konzekvenciák a termékenységre és a halandóságra is egyre érezhetőbbekké válnak. Kellően hosszú idő alatt lehetővé válik a "visszacsatolás" a foglalkoztatás fele is: a 20-30 évvel korábbi foglalkoztatáspolitikai következményei a népesedési folyamatok közvetítésével közrejátszanak a tárgyidőszak foglalkoztatási feltételeinek kialakításában.

A hosszútávú tervkoncepciók általában 15-20 éves időtávot ölelnek fel. Készülnek ennél hosszabb távú kitekintések is, de ezek inkább informatív jellegűek, nem érik el a koncepció szintjét. Így az a sajátos helyzet fordul elő, hogy azok a dokumentumok, amelyek a foglalkoztatás- és népesedéspolitika kapcsolatát hivatottak megfogalmazni, pontosan olyan időszakokra vonatkoznak, amikor ez a kapcsolat a leglazább. Így, ha nem is törvényszerű, de eléggé természetes, hogy a távlati tervezés jelenleg is követett metodikája mellett a két politika közötti lehetséges összefüggések a koncepciókban nem kerülnek teljeskörűen kimunkálásra.

A foglalkoztatás- és a népesedéspolitika kapcsolata a távlati tervkoncepciókban

Témánk szempontjából számos tanulással szolgál az elmúlt 20-25 év tervezési gyakorlatának áttekintése. Az elemzéshez három jellegetes időpontban készült dokumentumokat vizsgáltunk meg:

- a hatvanas évek elején lezárult hosszútávú tervezési munka dokumentumait;¹
- a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején kialakított koncepciókat;²
- és a jelenleg folyó hosszútávú tervezőmunka keretében már elkészült néhány összeállítást.³

Az első a hatvanas évek eleji/ időszak dokumentumai a foglalkoztatás extenzív periódusában születtek, a korszak jellegzetességeit jól szemléltetik.

A hatvanas évek vége sajátos periódus a magyar gazdaság fejlődésében. Az ekkor kialakított munkaerő-politika alapvonásait még mindig az extenzív jelzővel illelhetjük, de a kibontakozó gazdasági reformtól várt hatások a szocialista foglalkoztatáspolitikában eddig még ismeretlen momentumok megjelenését is elősegítették.

A jelenleg folyó távlati tervezésre már nemcsak elméleti feltételezések, hanem az intenzív munkaerőpolitika kialakulásának néhány kezdeti tapasztalati ténye is hatással van, ugyanakkor elsősorban a gazdasági fejlődés külső feltételei arra intenek, hogy az ezredfordulóig terjedő időszakban markánsabb változásokra kell felkészülnünk.

Ezek közül kiemelendő:

- ¹ - Timár János: A foglalkoztatáspolitikai, a munkaerőgazdálkodás és a szakemberszükséglet problémái a magyar gazdaságban. Kézirat: 1961.
- Magyarország népességének foglalkoztatottsága a 20 éves terv időszakában. OT tanulmány 1961. október
- ² - Az életszínvonal és a foglalkoztatás alakulása Magyarországon. MÉB tanulmány 1968. augusztus
- Népesedés és foglalkoztatás. MÉB tanulmány 1969. június
- A munkaerő és életszínvonal távlati tervkoncepciójának fontosabb kérdései. OT tanulmány 1971. február
- A népesedés, a foglalkoztatás és a termékenység távlati tervezésének eddigi eredményei. OT jelentés a GPB részére 1971. szeptember
- ³ - A foglalkoztatás feltételeinek hosszútávú alakulása. OT tanulmány 1980. november.
- Távlati foglalkoztatáspolitikai koncepció 1980-2000. OT 1982.

a/ A foglalkoztatás- és népesedéspolitikai általánosan vett kapcsolata

A három periódusban készült tervdokumentumokban közös az, hogy a népeségsszámítások alapján a munkaképes koru népesség várható alakulása döntő - mint a későbbiekben utalunk rá, talán túlzottan is figyelembe vett - determinálója a kialakított foglalkoztatáspolitikának. E kapcsolat túlmenően csak akkor kaptak a népesedési összefüggések jelentősebb figyelmet a foglalkoztatáspolitikában, amikor a tervezők munkaerő túlkínálattól tartottak és ennek egyik levezető csatornájaként jelent meg a nők - a szüléshez és a gyermekneveléshez kapcsolt - gazdasági inaktivitásának szorgalmazása.

A hatvanas évek legelején a foglalkoztatáspolitikai deklarált, első számú célja a népesség gazdasági aktivitásának növelése volt. Ugyanakkor ebben az időszakban a születések száma mélypontra állt, tehát kikerülhetetlen volt a születésszám növelését is határozott célként kitűzni. A két célkitűzés nyilvánvalóan a nők gazdasági aktivitásának megítélésében ütközött. Ekkor egyértelműen a foglalkoztatási szempontok győztek. Minden akkori megvizsgált dokumentum a nők gazdasági aktivitásának növelését tűzte ki célul és nagy hangsúlyt helyezett az ezt akadályozó tényezők leküzdésére /igy pl. - nem is utalva a népesedési hatásokra - erőteljes igényként fogalmazódott meg a nők szakképzettségi szintjének emelése, a vidéki ipartelepítés stb/.

A gazdasági aktivitás növelését akadályozó tényezők között előkelő helyet foglalt el a nőknek a gyermekneveléssel, a háztartásvezetéssel kapcsolatos kötelezettsége. A megoldást e tevékenységek gyorsütemű "társadalmisításában" látták. Így az elsőszámú célkitűzés a gyermekintézményi férőhelyek bővítése, az ellátás fejlesztése volt. /Érdekes, de a logikából szervesen következő túlzás annak az igénynek a megfogalmazása, miszerint a csecsemőotthonokat olymértékben kell fejleszteni, hogy azt a nők kívánságuk szerint igénybe vehessék./

A családi pótlék jelentősebb emelését azért vetették el a koncepció összeállítói, mert az a nőket otthonmaradásra ösztönözné, ugyanakkor jelentős összegeket vonna el a gyermekintézmények fejlesztésétől. A családi pótléknál sokkal lényegesebbnek ítélték a gyermeknevelést elősegítő intézmények ingyenes igénybevételeének biztosítását.

A nőknek a háztartásban betöltött vitathatatlan szerepének az elismerését tükrözi, hogy fontos célként jelölték meg a háztartás gépesítését és javaslatot tettek a rövidített munkaidő elterjesztésére.

Az ebben az időszakban kialakított népesedéspolitikai koncepció jól érzékelhetően az ötvenes évek első felének felfogásával való teljes szakításra koncentrált. Tudatos népesedéspolitikát hirdetett és e politika megvalósításának eszközeit elsősorban a szociális, egészségügyi és kulturális tervfejlesztésben látta kialakíthatónak. A foglalkoztatáspolitikára való visszacsatolás tehát nem fogalmazódott meg.

A hatvanas évek végén az alaphelyzet lényegesen különbözött a tíz évvel korábbitól. A népesség viszonylag dinamikusan növekedett, ugyanakkor a foglalkoztatás-tervezők az 1970-72-re munkanélküliséget jósoltak. Ezt egyrészt az új gazdasági mechanizmustól várt hatékonyság-javulásra, másrészt a munkaképes kort elérő korosztályok létszámának időleges ugrásszerű növekedésére alapozták. Ugyanakkor azt is számításba kellett venniük, hogy 1975 után újra érezhetően csökken a munkaerő-utánpótlás.

Az ellentmondásos helyzetnek megfelelően a kialakított foglalkoztatáspolitikai megközelítés eklektikus volt. Figyelembe véve, hogy a gazdasági fejlődés jellegében, de különösen a követett extenzív munkaerő-politikában semmi nem utalt változásra, tulajdonképpen természetes, hogy a foglalkoztatottság bővítése változatlanul kiemelt /ha nem is az első számú/ foglalkoztatáspolitikai cél maradt. Ugyanakkor szakmai körökben polgárjogot nyert a szakképzetlen női munkaerő-felesleg várható kialakulásáról beszélni. Ekkor először a fejlődés során megjelent a népesedési folyamatok foglalkoztatáspolitikai fegyverként való bevetése. Ennek klasszikus példája a GYES intézménye, amelynek bevezetése népesedéspolitikai célt megfogalmazva, de rövidtávú foglalkoztatáspolitikai célt is szolgált.

Ez a közelítésmód érződött más népesedéspolitikai eszközökről kialakított felfogásban is. A családi pótlék szerepe a korábbiaknál sokkal hangsúlyosabbá vált. A gyermekintézmények fontossága ugyanakkor csökkent a koncepcióban. Fejlesztésüktől már nem várták a foglalkoztatottság emelkedése és a termékenység javítása együttes megvalósítását, szerepüket inkább a női egyenjogúság oldaláról, az otthoni gyermeknevelés vagy a társadalmilag szervezett teljesértékű munkavégzés közötti szabad választás lehetővé tételében látták. Ez a nők társadalmi, gazdasági szerepét egyoldalúan a várható munkaerőhelyzetből levezethető szemlélet természetes ellensúlyának tekinthető.

A jelenleg folyó távlati tervezési munka eddigi dokumentumai alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált időszakok közül talán ma kapnak a legkisebb sze-

repet a foglalkoztatáspolitikai koncepcióban a népesedéspolitika szempontjai. A foglalkoztatáspolitikai koncepció alapproblémája a teljes és hatékony foglalkoztatás együttes biztosításának lehetősége. A tervezők e probléma végig-gondolása alapján alig titkoltan a jövőben munkaerő tulkinálatra számítanak és a koncepció megvalósítását szolgáló eszközrendszer lényegében egy, a munkanélküliség elkerülését szolgáló programként is felfogható. E programban nagy szerepe van a nők gazdasági aktivitása csökkentésének.

A foglalkoztatáspolitikai koncepció tehát újra a nők társadalmilag szervezett munkavállalását szánja annak a puffernak, amely a kínálat és a kereslet közötti /vélt/ eltérést majd áthidalja. A hatvanas évek végéhez képest a különbség annyi, hogy ebből a koncepcióból a népesedéspolitikai utalások kimaradtak. Ugyanakkor sokoldalúan és szemléletesen kerülnek bemutatásra a nők rugalmas munkavállalási formáinak előnyei. A családellátás teljesértékű munkának való elismerése tehát csak foglalkoztatáspolitikai oldalról fogalmazódik meg igényként, a 10-15 évvel ezelőtt még bevett - és meglehetősen tendenciózusan alkalmazott - népesedéspolitikai utalások ma már hiányoznak.

b/ A munkaerőkinálat és kereslet hullámozása

A különböző időszakban készült foglalkoztatáspolitikai koncepciók közös jellemzője, hogy a munkaképes koru népesség létszámának hullámozását a foglalkoztatás egyik legfontosabb determináló tényezőjeként vették számításba. A munkaerő keresletének alakulásáról viszont nagyon eltérő volt a megítélés.

Az 1960-as évek elején egyértelmű volt a vélekedés, hogy a munkaerő iránti kereslet növekedik és mivel mértékét külön nem vizsgálták, azt feltételezhetjük, hogy a növekedést egyenletesnek tekintették. A hatvanas évtized végén bár fennmaradt a munkaerő-kereslet egyenletes emelkedésének feltételezése, de a munkavállalók egy csoportjáról, a "gyengébb minőségű" munkaerőről /jellegzetesen a szakképzetlen női munkaerőről/ azt feltételezték, hogy az irántuk való kereslet mérséklődik. A jelenlegi koncepció a munkaerő iránti összkereslet mérséklődését prognosztizálja, de annak üteméről, esetleges hullámozásáról nem beszél.

A tervezők tehát az egyik oldalról - a munkaerő-kinálat oldaláról - jól számszerűsíthető hullámzással számoltak, a másik oldalról viszont egyenletes keresletalakulást feltételeztek. Ebből következik, hogy az esetleges foglalkoztatási feszültséget mindig a munkaerőforrás jelentősebb csökkenésének vagy növekedésének periódusaiban jelezték előre. Ezek az előrejelzések rendre nem igazolódtak be.

Itt egy sajátos ellentmondással állunk szemben: a munkaerő kínálatának alakulása jól előrejelezhető, de a változás mértéke nem számottevő. A munkaerő iránti kereslet ugyanakkor sokkal jelentősebb mozgásra is képes, viszont ez gyakorlatilag előre alig látható. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy - itt részletesebben nem tárgyalt tényezők hatására - a munkaerőhelyzetet az 1960-as évektől kezdődően egyre általánosabbá váló túlkereslet jellemezte. Tekintve, hogy a kereslet hullámozása soha nem vezetett tényleges foglalkoztatási feszültségekhez, az elfedte ennek a tényezőnek a mozgását. Indokolt tehát alaposabban megvizsgálni, hogy a demográfiai elem mennyiben determinálja 15-20 éves távon a foglalkoztatáspolitikának. A munkaerőforrás hullámozását - eltekintve attól, hogy a gazdasági aktivitás változás révén hogyan alakul a tényleges munkaerő-kinálat - nyilvánvalóan nem önmagában, hanem a munkaerőkereslettel való viszonyában kell megítélni.

A munkaerő keresletének potenciális mozgási lehetőségéhez képest lényegesen kisebb a kínálat változásának nagyságrendje. Ha ugyanis az az általános, hogy a kereslet jelentősen meghaladja a kínálatot, akkor a munkaképes koru népesség évenkénti, tizedszázalékban kifejezhető változása érdemben ugysem befolyásolja a munkaerő-egyensúlyt. Ha viszont a kereslet olymértékben csökkenne, hogy túlkínálat alakulhatna ki, az arra utalna, hogy a munkaerő-kereslet sokkal mozgékonyabb annál, semmint hogy a korlátozottan változtatható kínálat módosításával érdemben befolyásolható lenne a munkaerőpiac egyensúlyi állapota.

Az eddig követett foglalkoztatáspolitikai gyakorlati megvalósítása és a fenti logikai okfejtés arra engednek következtetni, hogy a munkaerőpiac egyensúlya döntően a kereslet alakulásától függ és így az egyensúlyhoz való közeli-tetés alapvetően nem a kínálat, hanem a kereslet befolyásolásával lehetséges. A munkaképes koru népesség alakulása így - bár számolni kell vele - semmiképpen sem meghatározója a munkaerőpiac globális egyensúlyi állapotának. A népesség hullámozása - amely komoly feszültségeket okoz más vonatkozásban - a foglalkoztatásra nem hat különösképpen. Ebből a szempontból tehát az eddig követett tervezési gyakorlathoz képest lazítani szükséges a népesedés és a foglalkoztatás kapcsolatát.

A népesedéspolitikai koncepciók minden vizsgált periódusban a népesség-szám növelése mellett a hullámszám mérséklését is célul tűzték ki. Ez a törekvés a népesedéspolitikai intézkedések időzítését befolyásolja alapvetően. A munkaerő-kinálat alakulása alapján előrejelzett, vélt foglalkoztatási feszültségek ugyanakkor - mint láttuk - azt a gondolatot is felvetik rendszerint, hogy a születésszám növekedéséből következő átmeneti női munkaerő-kinálat mérséklődést a túlkinálat levezetésének eszközeként használják fel.

Tekintve, hogy a nők első ízben történő tömeges munkábalépésének ideje közel egybeesik a szülés szempontjából legaktívabb életkorokkal, törvényszerű a népesedési, illetve foglalkoztatási szempontok szembekerülése: ha akkor élné kitik a szülési kedvet, amikor a 18-20 éves női korosztályok a legnépesebbek, akkor ez valóban csökkentené a fiatal nők munkaerő-kinálatát, de szükség-szerűen a demográfiai hullám felerősített továbbvonulását eredményezi.

Az elmúlt 25 év tapasztalatai arra intenek, hogy nagyon óvatosan kell bánni ebből a szempontból a foglalkoztatási előrejelzésekkel. Egyelőre még nem sikerült feltárni a munkaerő-kereslet alakulását befolyásoló alapvető törvényszerűségeket. Ez eleve óvatosságra int. Amennyiben kizárjuk az esetleges előrejelzési hibát, akkor is nagyon meggondolandó, hogy a demográfiai hullám továbbgyűrűzésének erősítése vajon elviselhető áldozat-e egy esetleges - és eddig még soha be nem következett - foglalkoztatási feszültség levezetésére.

Foglalkoztatás- és népesedéspolitikai a gazdasági fejlődés intenzív szakaszában

Az 1970-es évek közepéig a munkaerő-felhasználás extenzív módon történt. Ekkor indultak meg érezhetőbben olyan folyamatok, amelyek már az intenzív periódusra való áttérésre utaltak.

Ezek a hatások azonban döntően még a foglalkoztatáson belül érvényesültek, így a munkaerő-politikában meginduló folyamatokkal párhuzamosan tovább éltek más területeken a régi, extenzív fejlődési út jellemzői is. Ez az ellentmondás a foglalkoztatási szférán belül sem tett lehetővé gyökeres változást. Itt nem részletezett okokból kiindulva azt feltételezhetjük, hogy az előttünk álló időszakban a gazdaság más területein is mind jellemzőbbek lesznek az intenzív fejlődés elemei, sőt gyorsabban terjedhetnek, mint a foglalkoztatásban.

Az intenzívnek nevezett fejlődés időszaka azonban azzal a sajátossággal bír, hogy hazánk ismert gazdasági helyzete miatt mérsékelt ütemű gazdasági növekedés mellett, kiélezett külső és belső egyensúlyi feltételek között indul meg. Ezeket a kedvezőtlen folyamatokat viszonylag tartósnak kell tekintenünk és így az ezredfordulóig terjedő időszak fejlődésének felvázolásában nem lehetünk túlzottan optimisták.

A jövőben a népesség száma csökken, ezen belül a munkaképes korú népesség létszáma hullámzóan alakul, de hosszútávon tendenciájában ugyancsak mérséklődik. Társadalmi determinizmusok hatására a gazdasági aktivitás még emelkedik, így az aktív keresők száma valószínűleg jelentősebben nem csökken. Azt feltételezhetjük, hogy a gazdálkodási feltételek esetleges javulása esetén is a fejlesztésre rendelkezésre álló erőforrások változatlanul szűk keresztmetszetet képeznek, a munkahelyek technikai felszereltsége szignifikánsan nem változik.

Az ipari, építőipari termelés növekedése piaci és nyersanyag korlátok miatt nem lesz dinamikus, ezért az itt foglalkoztatott létszám feltehetően csökkenni fog. Amennyiben lehetőség nyílik e területeken a dinamikusabb termelésbővülésre, az előző időszakból örökölt, relative magas létszámfelhasználás miatt a foglalkoztatottak számának csökkenése akkor is valószínű. A munkaerő-kapacitás oldaláról így az eddigieknél nagyobb lehetőség lesz a terciér ágazatok tevékenységének bővítésére. Mivel a foglalkoztatás makrostrukturája kevésbé változik, a társadalmi és munkaerő-mobilitásban sem a látványos átalakulások, hanem az ún. "finomstruktúra" változása dominál majd.

Feltételezhető, hogy gazdasági okokból elsősorban a nagyvárosokban és a kistélepüléseken lesznek nagyobb számban hatékony munkalehetőségek és így a munkaerő-kinálat alakulásának tendenciájával részben ellentétesen a középtelepüléseken a munkaerő-kereslet relative kisebb lesz.

A nyolcvanas évek második felétől tehát a gazdaságpolitika és ennek részeként a foglalkoztatáspolitikai az ötvenes, hatvanas évtized és a hetvenes évek első feléhez képest bizonyos vonatkozásokban eltérő hatást gyakorolhat a népesedésre. Az nem állítható, hogy a népesedési folyamatok szempontjából alapvetően kedvező helyzet alakulhat ki, de a korábbi kifejezetten kedvezőtlen tendenciák egy része visszaszorulhat. A leglényegesebb talán, hogy a gazdaság oldaláról nem jelentkezik majd olyan korlátlan munkaerő-kereslet, mint az eddigiekben. Minden valószínűség szerint fennmarad a munkaerő iránti glo-

bális túlkereslet, de ennek intenzitása csökken. A lassan változó társadalmi folyamatok hatására a népesség gazdasági aktivitása feltehetően tovább nő majd, de nem "húzza magával" a korábbiakhoz hasonló mértékben a tényleges munkaerő-keresletet. Mindez annak a lehetőségét veti fel, hogy olyan népesedéspolitikai indíttatású intézkedések is születhetnek, amelyek a gazdasági aktivitást, vagy a társadalmi munkaidőalapot bizonyos mértékig mérséklék.

Megkockáztatható az a feltételezés is, hogy az extenzívnek nevezett periódushoz képest a társadalmi, gazdasági mobilitási folyamatok "finomabbá" válása eredményeképp csökken a mobilitás kedvezőtlen demográfiai hatása. Így az egymástól távolabb eső pólusok közötti mobilitás /faluból városba, parasztból munkássá, fizikai állományból vezetővé stb./ ritkább előfordulása relatíve pozitív hatást gyakorol a születésszámra, vagyis e folyamatok születésszám csökkentő hatása mérséklődhet. Persze azt jeleznünk kell, hogy az intenzív társadalmi, gazdasági mobilitás negatív demográfiai hatása empirikus módon egyelőre nem kielégítően bizonyított.

A gazdasági fejlődés intenzív periódusában minden bizonnyal a fejlődés jellemzője lesz az infrastruktúra, a szolgáltatások dinamikus fejlődése. Természetesen ezt a folyamatot sem lehet abszolutizálni, de azt joggal feltételezhetjük, hogy a terciér szektorban végzett élőmunka-igényes tevékenységek bővülése a munkaerőforrások oldaláról az eddigieknél kevesebb akadályba ütközik majd. Ez többek között javíthatja a gyermeknevelés feltételeit és így indirekt módon pozitív hatást gyakorolhat a születésszámra. A javuló munkaerő-ellátottság emelheti az egészségügyi ellátás, a szociális gondozás és más hasonló, fontos tevékenységek színvonalát, amely a termékenység és halandóság tendenciáit is javíthatja némiképp.

A fenti folyamat ugyanakkor egy eddig még nem kellően vizsgált hatást is kiválthat. Nevezetesen a keresők egyre nagyobb hányada dolgozik majd a szolgáltatásokra jellemző, az általánostól eltérő munkarendben /estébe nyuló, szombati, vasárnapi munkavégzéssel/. Az így dolgozók családi élete nehezebben szervezhető, különösen a gyerekek elhelyezése okoz gondokat. Ennek a népesedési magatartást befolyásoló hatásai is lehetnek. A napjainkban kibontakozó tendenciák alapján arra következtethetünk, hogy a törvényes munkaidő esetleges csökkenése esetén is a társadalom tagjainak egy jelentős része változatlanul heti, havi átlagban igen sok időt tölt majd munkavégzéssel.

E lazábban szervezett tevékenység, ahol az "első gazdaságban" megszo-
kott szigorubb kontroll a napi tényleges munkaidő, a munkavédelem, munkakö-
rülmények terén nem érvényesül, a jövőben kiterjedtségét tekintve új elemként
jelenhet meg a keresők egészségi állapotát rontó tényezők között. Ez annál is
inkább problematikus, mert belátható időn belül az extenzív periódusból örö-
költ, a kézi munkára alapozó technikai fejlettségi szint, ezzel együtt az ösz-
szességében kedvezőtlen munkakörülmények konzerválódása, változatlanul kedve-
zőtlen hatást gyakorol a munkaképes korú népesség egészségi állapotára és vég-
ső soron a halandóságra.

A gazdaságfejlődés előttünk álló periódusában tehát a foglalkoztatás és
népesedés kapcsolata változatlanul ellentmondásos marad. A korábbiaknál vala-
mivel nagyobb mozgástere lesz olyan akciók kezdeményezésének, amelyek a de-
mográfiai szempontokat is alapvetően figyelembe véve módosítják a foglalkoz-
tatáspolitikai egyes elemeit. Más oldalról viszont a munkahelystruktúra várha-
tó változása, a népesség munkavégzésének körülményei, időbeosztása nem ad a-
lapot optimizmusra. Amennyiben a foglalkoztatás ebből a szempontból hatást
gyakorol a népesedési helyzetre, úgy ez a hatás hasonlóan a jelenlegi idő-
szakhoz, vagy annál még erőteljesebben érvényesülni fog. Ez pedig elsősorban
a halandóság távlatilag is romló tendenciájában juthat kifejezésre.

A TÁRSADALMI MOBILITÁS ÉS TÁRSADALMI SZERKEZET PROGNÓZISÁNAK
MÓDSZEREI

Míg a népesség, a vándorlás, a családok és háztartások előrebecslésének vannak kidolgozott módszerei, történtek Magyarországon és más országokban ilyen előrebecslések, amelyeknek tapasztalatait hasznosíthatjuk, a társadalmi mobilitás előrebecslésében új utakat kell törnünk. A társadalmi mobilitás azonban olyan sok más társadalmi jelenséggel összefügg, hogy előrebecslése és tervszerű befolyásolása iránt határozott igény merült fel a társadalmi tervezés jelenlegi szakaszában /1/. Így a Munkaerő és Életszinvisonal Bizottság munkálatai keretében elkészült egy tervezési dokumentum /2/. A továbbiakban ennek a tervezési munkának néhány módszertani tapasztalatát foglalom össze.

A nemzedékek közötti mobilitás előrebecslése az alapfeltételek változatlan-
ságának feltevésével

A népesség előrebecslése esetében is szokták "első megközelítésként" vagy "első változatként" azzal a feltevessel elkészíteni a számításokat, hogy a korszecifikus termékenységi és halálozási arányszámok változatlanok maradnak. Ezzel az előrebecsléssel arra a kérdésre kapunk választ: mi történne, ha az adott évi helyzet változás nélkül fennmaradna hosszabb időszakon keresztül.

Hasonlóképpen a társadalmi mobilitás jövőbeni alakulására vonatkozóan is elkészíthetünk egy nagyon megközelítő, teljesen hipotetikus előrebecslést olyan módon, hogy kiindulunk az adott évben aktív kereső férfiak társadalmi osztályok és rétegek szerinti megoszlásából, úgy kezeljük őket, mint a következő nemzedék apáit, és megszorozzuk az apáknak társadalmi kategóriánkénti számát a legutolsó társadalmi mobilitás vizsgálat alkalmával megfigyelt nemzedékek közötti kilépési mobilitási arányszámokkal. Így azt kapjuk, hogyan oszlik meg a hipotetikus "következő nemzedék" osztályok és rétegek között, társadalmi származás szerint, ha a jelenleg megfigyelt kilépési mobilitási viszonyok fennmaradnak, tehát ha a társadalom nyitottsága, a mobilitási esé-

lyek közötti különbség nem változik. Megkapjuk továbbá az ilyen mobilitási viszonyok között kialakuló társadalmi szerkezetet. Így ellenőrizhetjük, hogy a jelenlegi kilépési mobilitási arányszámok fennmaradása esetén kialakuló társadalmi szerkezet megfelel-e az egy nemzedéknyi idő elteltével - mondjuk 30 év múlva - várható társadalmi szerkezetnek, amelyet a gazdasági és munkaerő-előrebecslések alapján számíthatunk ki.

Ez a nagyon leegyszerűsített eljárás több, a valóságnak meg nem felelő leegyszerűsítő feltevést alkalmaz:

- feltételezzük, hogy a jelenleg összeirtak egy nemzedéknyi idő elmul-tával már nem lesznek aktív keresők, gyermekeik viszont mind aktív keresők lesznek;
- feltételezzük, hogy a különböző társadalmi osztályokba és rétegekbe tartozó személyeknek /mivel az apákból indulunk ki, a férfiaknak/ átlagosan ugyanannyi fiú és leány gyermekük lesz.

Ezek a leegyszerűsítő feltevések - bonyolultabb számítási módszer alkalmazásával - a valósághoz közelebb hozhatók, például figyelembe lehet venni, hogy a jelenlegi aktív keresők fiatalabb része 30 év múlva még aktív kereső lesz és figyelembe lehet venni a társadalmi termékenységi differenciákat is.

Először az 1962-1964. évi társadalmi mobilitás felvétel alapján kísé-reltünk meg ezzel a módszerrel előreszámítást végezni /3/. Itt az 1973. fel-vétel mobilitási arányszámait felhasználó előrebecslés néhány eredményét mu-tatom be /2, 5/.

Kiindultam az 1973. évi felvétel során összeirt férfiak társadalmi ösz-szetételéből. Az egyes társadalmi kategóriákhoz tartozókat megszoroztam annak a nemzedékek közötti társadalmi mobilitási táblázatnak kilépési mobilitási a-rányszámaival, amelyben az összeirt férfiak és nők társadalmi helyzetét az a-pának az összeirt 14-18 éves korában elfoglalt helyzetével hasonlítottuk ösz-sze. Az így kapott mobilitási táblázatban a különböző társadalmi kategóriákba jutott férfiak és nők számának összeadása alapján a következő hipotetikus tár-sadalmi szerkezetet kaptam a következő nemzedék számára, vagyis körülbelül az ezredfordulóra:

	Férfiak	Nők	Együtt
	megoszlása, százalék		
Vezető és értelmiségi	9	6	8
Egyszerű szellemi	18	33	25
Szakt munkás	33	10	23
Betanított munkás	12	19	15
Segéd munkás	8	11	9
Mezőgazdaságban fizikai	18	20	19
Kisiparos, kiskereskedő	2	1	1
Együtt	100	100	100

Egy másik alternatív előreszámítást is végeztem olyan módon, hogy nem az összes megfigyelt kilépési mobilitási arányszámaival, hanem csak a 30-34 éves megfigyelt kilépési mobilitási arányszámaival szoroztam meg a különféle társadalmi kategóriákba tartozó "apák" számát. Az így kapott hipotetikus társadalmi szerkezet kissé "fejlettebb", mint az előbb bemutatott, érthetően, mivel a 30-34 évesek közül kevesebben maradtak a mezőgazdaságban, többen lettek szellemi foglalkozásúak, szakt munkások. Az eltérés azonban nem nagy a kétféle előreszámítás között.

A fő tanulság azonban az, hogy mindkét előrebecslési változat esetén a kapott hipotetikus társadalmi szerkezet közel áll a gazdasági és munkaerő-előreszámítások alapján várható szerkezethez. Megcáfolódott tehát egy olyan hipotetikus állítás, hogy a közelmúltban megfigyelt társadalmi mobilitási viszonyok nem maradhatnak fent egyszerűen azért, mert irreális társadalmi szerkezet kialakulásához vezetnének, mert - ugymond - akkor mindenkiből értelmiségi lenne és nem maradna szakképzetlen munkás és még inkább senki sem maradna a mezőgazdaságban. A jelenlegi kilépési társadalmi mobilitási arányszámok fennmaradása tehát nem kizárt.

Az előreszámítás útján kapott társadalmi szerkezet néhány szó magyarázatot igényel, mindenekelőtt a mezőgazdasági fizikai kategória viszonylag nagy arányszáma. A mezőgazdasági ágban fizikai munkát végzők aránya ugyanis már 1980-ban kisebb volt ennél. Az eltérés oka elsősorban az, hogy a társadalmi mobilitási felvételtkor és így az előreszámításnál is a háztáji vagy ki-

segítő gazdasággal rendelkező háztartásoknak a szocialista szektorban munkahellyel nem rendelkező és nem is önálló foglalkozású tagjait segítő családtagként aktív keresőknek vettük, noha ezek egyrésze a népszámlálási statisztikákban eltartott.

A többi rétegek közül csak a betanított munkások aránya tér el az előrebecslésben lényegesebben /lefelé/ az 1980-ban megfigyelt aránytól. Ha az ezredfordulóig a társadalmi és foglalkozási szerkezet további változására számítunk, akkor tehát ennél nagyobb kilépési mobilitás is előfordulhat, éspe-dig körülbelül akkora, mint amekkorát a második előreszámítási alternatívával, a 30-34 évesek mobilitási arányszámai alapján kaptam.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a kilépési mobilitási arányszámok változatlanul maradása esetén semmi sem változik a mobilitási folyamatokban. Mindenek előtt eltérnek maguk a globális mobilitási arányszámok is az 1973. évi tényleges táblákban és az előrebecslés útján kapott táblákban:

	1973. évi tényleges mobilitás	Előrebecsült mobilitás
<u>Férfiak</u>		
összes mobilitás	64 %	63 %
ebből: minimálisan szükséges strukturális	29 %	11 %
egyéb /cirkuláris/	53 %	52 %
<u>Nők</u>		
összes mobilitás	63 %	66 %
ebből: minimálisan szükséges strukturális	31 %	27 %
egyéb /cirkuláris/	32 %	39 %

A férfiaknál minimálisan csökkenne az összes mobilitás, a nőknél viszonylag minimálisan nőne. Ennél lényegesebb eltérés, hogy a férfiaknál nagyon, a nőknél sem jelentéktelenül megnő a cirkuláris mobilitás aránya az összes mobilitáson belül. Ez az eredmény annyira eltér attól, amit feltételezni szoktak, hogy magyarázatot igényel. A cirkuláris mobilitásnak két fő fajtája jelenleg a szellemi családok gyermekeinek, elsősorban fiainak átlépése a fizikai munkások, elsősorban a szakmunkások közé, és a munkások átlépése a mezőgazdasági rétegbe /és a helyükre lépés/. Mindkettőnek volumene automatikusan megnő a következő időszakban egyszerűen annak következtében, hogy a szellemi réteg nagyobb lesz és ezért a fizikai rétegekbe átlépő gyermekeinek száma - azonos kilépési arányok esetén is - nagyobb lesz. Hasonlóképpen a munkásság további növekedése következtében a mezőgazdaságba átlépő gyermekeinek száma - változatlan arányok esetén is - nagyobb lesz. Tehát a cirkuláris mobilitás konstans kilépési mobilitási arányszámok esetén is automatikusan megnő.

A globális mobilitási arányszámoknál is lényegesebben változnak meg a belépési mobilitási arányszámok, vagyis az egyes osztályok és rétegek származás szerinti összetétele.

A vezető és értelmiségi rétegben erősen megnő a két- és többgenerációs értelmiségieknek, valamint az egyszerű szellemi foglalkozásuak gyermekeinek az aránya, kevéssé nő a munkás származásuaké is, viszont erősen lecsökken a mezőgazdasági családok gyermekeinek és a kisiparosok- kiskereskedők leszármazottainak aránya:

Az apa társadalmi helyzete 1973 körül	Vezető és értelmiségi	
	Férfi	Nő
	százalék	
Vezető és értelmiségi	31	31
Egyszerű szellemi	28	28
Szakmunkás	23	26
Betanított munkás	5	6
Segédmunkás	2	2
Mezőgazdaságban fizikai	9	6
Kisiparos, kiskereskedő	1	1
Összesen	100	100

Hasonlóképpen az egyszerű szellemi foglalkozásuk között is megnő a szellemi családok gyermekeinek aránya.

A nem mezőgazdasági munkásságon belül erősen lecsökken a mezőgazdaságból származók aránya, megnő a két- és többgenerációs munkásságé és emelkedik a szellemi családok gyermekeinek aránya is:

Az apa társadalmi helyzete 1973 körül	Nem mezőgazdasági munkás	
	Férfi	Nő
	százalék	
Szellemi	13	11
Nem mezőgazdasági munkás	63	64
Mezőgazdaságban fizikai	22	23
Kisiparos, kiskereskedő	2	2
Összesen	100	100

A mezőgazdaságban dolgozó fizikaiak között/mezőgazdasági és nem mezőgazdasági foglalkozásukat egybevéve/ lényegesen megnő - a férfiak között 28, a nők között 26 százalékra - a nem mezőgazdasági munkás családok gyermekeinek aránya.

A társadalmi osztályok és rétegek származás szerinti összetételének bemutatott jövőbeli változásainak nem lényegtelen hatásai lesznek. Feltételezhetjük, hogy a két- és többgenerációs értelmiségiek arányának növekedése a vezető és értelmiségi rétegen belül azzal fog járni, hogy ez a réteg bizonyos fokig elkülönül a társadalom többi osztályaitól, rétegeitől, mivel kevesebb olyan tagja lesz, akinek közvetlen tapasztalatai vannak a társadalom többi részének életéről, gondolkodásmódjáról. Elképzelhető az is, hogy ennek következtében az értelmiségi érdekek határozottabban fognak megfogalmazódni, kifejezésre jutni és ez az osztályok és rétegek közötti ellentétek bizonyos foku éleződéséhez fog vezetni.

A többgenerációs munkások arányának növekedése viszont azzal a következménnyel jár, hogy a munkásosztály életmódjában, kulturájában, gondolkodásában egységesebbé válik, megerősödik benne a tipikusan "munkás" életmód, kultúra, gondolkodás. Ez azzal járhat, hogy a munkásság egységesebben és határo-

zottabban fogja érvényesíteni sajátos érdekeit, például a bérezés, a munkakörülmények kérdéseiben. Ha ezzel szemben áll egy hasonlóképpen határozottabban érdekérvényesítő értelmiség, a társadalmi feszültségek fokozódhatnak.

A mezőgazdasági fizikai réteg viszont egyre közelebb kerül és hasonul a nem mezőgazdasági munkássághoz annak következtében, hogy tagjainak több mint egynegyede az ipari munkásságból fog származni. Számithatunk rá, hogy a hajdani "munkás" és "paraszt" életmód, kultúra, gondolkodásmód összeolvad a munkás elemek tulsúlyával.

Az alapfeltételek jövőbeni változásának lehetséges hatásai a mobilitásra

Vizsgáljuk meg ezek után, hogyan változhatnak meg a társadalmi mobilitást befolyásoló nagy gazdasági és társadalmi folyamatok a következő évtizedekben és ez hogyan befolyásolhatja a társadalmi mobilitást.

a/ A gazdasági fejlődés esetleges lelassulásának hatásai

Rövidtávon lelassult a gazdasági növekedés üteme és hosszútávon is reális lehetőség a lassabb növekedés. Ennek következtében a társadalmi-foglalkozási szerkezet változások is lelassulhatnak. Mivel a felszabadulást követő első két évtizedben a szerkezeti változások voltak a társadalmi mobilitás fő mozgatóerői, elképzelhető lenne, hogy a szerkezeti változások lelassulása az egész mobilitási folyamat lelassulását fogja okozni. Különösképpen lelassulhat a mezőgazdaságból való kiáramlás, valamint a szellemi rétegeknek és a magasabb iskolai végzettségű és szakképzettségű rétegeknek a növekedése.

Ehhez meg kell azonban jegyezni, hogy a felszabadulás utáni népszámlálások között a szerkezeti változások időszakról időszakra lassultak:

Társadalmi osztály, réteg	1949	1960	1970	1980
Vezető és értelmiségi	1,8	3,0	5,1	8,0
Egyszerű szellemi	8,0	13,7	20,8	21,2
Szakmunkás	11,2	15,5	19,5	24,6
Betanított munkás	5,2	13,1	16,6	20,4
Segédmunkás	12,1	14,0	13,3	7,7
Mezőgazdaságban fizikai ¹	53,6	38,3	23,1	16,5
Kisiparos, kiskereskedő	8,1	2,4	1,6	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ 1970-ig a vizsgázókban dolgozókkal együtt.

Ha az egymást követő népszámlálások idején megfigyelt társadalmi szerkezeti arányszámokat egymásból kivonjuk és az abszolút értékekben kifejezett különbségeket kettővel osztjuk, akkor a szerkezeti különbségek, változások egyszerű szokásos mérőszámát kapjuk meg:

1949-től 1960-ig	21,0 %
1960-től 1970-ig	16,7 %
1970-től 1980-ig	12,2 %

Az így kapott százalékos mérőszámokat úgy is értelmezhetjük, mint a minimálisan szükséges strukturális mobilitás mutatóit ezekben a tíz-tizenegy éves időszakokban. A strukturális mobilitás csökkenése tehát szembetűnő és lényeges.

Tudjuk azonban, hogy 1. a szerkezeti változás lelassulása ellenére az 1973-ban kimutatott globális mobilitás nem volt kisebb, mint az 1962-1964-ben kimutatott, és 2. az előrebecslés fenti legegyszerűbb változata eleve a szerkezeti mobilitás csökkenésével és a cirkuláris mobilitás párhuzamos növekedésével számolt. Ezért bár egyrészt a növekedés lelassulása mindenképpen a mobilitás csökkenés irányában, meggyorsulása a mobilitás növekedése irányában hat, a globális mobilitás igen nagy változására emiatt nem kell számítanunk.

b/ A termelésfejlesztési és külgazdasági alternatívák eltérő hatása a mobilitásra

A távlati tervezés keretében három termelésfejlesztési és külgazdasági alternatíva fogalmazódott meg /1/. Ezeknek vannak bizonyos mobilitási hatásai.

A kisebb számú feldolgozóipari ágazatban nagy "áttörést", előreugrást és ezzel kapcsolatban erőteljes strukturaváltozást feltételező "A" alternatíva esetében jelentős munkahelyi mobilitás válhat szükségessé, de ez nem szükségképpen jár nagyobb társadalmi mobilitással.

A mezőgazdaságra és élelmiszeriparra koncentráló "C" alternatíva esetében a mobilitási folyamatok némileg lassulhatnak.

A széles területen előrehaladó "B" alternatíva esetén várható a jelenlegi mobilitási tendenciáknak érvényesülése és ezáltal az itt leírt előrebecslés megvalósulása.

c/ A termékenységi különbségek csökkenése

Az elmúlt évtizedekben a strukturális mobilitásnak lényeges forrása volt - a társadalmi-foglalkozási szerkezet átalakulás mellett - a társadalmi rétegek átlagos gyermekszámának lényeges különbsége. Ez szükségképpen létrehozott bizonyos mobilitást a kis gyermekszámú, magát nem reprodukáló szellemi réteg felé és bizonyos kiáramlást az igen nagy gyermekszámú mezőgazdasági munkásságból. Miközben a szellemi rétegek átlagos gyermekszáma alig változott, a munkásságé és a parasztságé lényegesen csökkent a felszabadulás óta, így a mai gyermekszám különbségek lényegesen kisebbek. Elképzelhető, hogy ezek a különbségek tovább csökkennek azáltal, hogy a magyar társadalom minden rétegében uralkodóvá válik - legnagyobb részét már vált - a kétgyermekes család. Ez a strukturális társadalmi mobilitást csökkentő tényező. Ezzel szemben a családonkénti gyermekszám különbségek eltűnése azzal a mellékhatással is jár /és a családok motivációjában ez a mellékhatás nem lényegtelen szerepet játszhat/, hogy a különböző rétegekhez tartozó családokból származó gyermekek indulási esélyei közelednek egymáshoz, mert az amúgy is szűkebb családi erőforrásokkal rendelkező munkás és paraszt családoknak a gyermekek életbeindítására fordított erőfeszítései nem osztódnak meg több gyermek között, mint az értelmiségi családoknál.

d/ A településfejlesztési politika és a belső vándorlás csökkenése

Az 1962-1964. évi és 1973. évi társadalmi mobilitás egyaránt azt mutatta, hogy Budapesten volt a legnagyobb a mobil személyek aránya, a vidéki városokban valamivel kisebb, a községekben pedig a legkisebb volt a mobilitás. Ha a községeket tovább osztanánk szerepkör, lakosságszám és gazdasági fejlettség szerint, közöttük további lényeges különbségeket találnánk.

Továbbá a kisebb településeken élők társadalmi mobilitási esélyei - még azonos családi háttér esetén is - lényegesen hátrányosabbak voltak, mint a nagyobb és fejlettebb településeken élőké.

Az elmúlt években egyre inkább érvényesült egy olyan regionális és településhálózat fejlesztési koncepció, amely a kisebb városok, központi szerepkörű községek és általában a falvak nagyobb fejlesztését, tehát a gazdasági és társadalmi fejlődés további dekoncentrációját segítette elő. Ennek a koncepciónak következménye várhatóan a községek népességmegtartó erejének növekedése, a városok növekedésének lelassulása, a belső vándorlás csökkenése. Ezeknek a tendenciáknak kezdetei az 1970-es években már megfigyelhetőek voltak.

Vajon azt fogja-e ez jelenteni, hogy ezért a társadalmi mobilitás lelassul? Nem szükségszerűen, sőt talán nem is valószínűen. Ezt jelzi az a tendencia, hogy a mezőgazdaságból kiáramló mobilitásnak egyre növekvő része úgy ment végbe, hogy a mobil személyek megtartották községi lakóhelyüket. Ennek következménye volt, hogy 1962-1964 és 1973 között a budapesti lakosság mobilitása csökkent, a vidéki városoké nagyjából változatlan maradt, a községeké nőtt. Még határozottabb ez a változás, ha nemzedékenként hasonlítjuk össze a három lakóhely típus mobilitását. A legfiatalabb nemzedékben a budapesti-városi-községi mobilitás különbségei kiegyenlítődtek.

Igy a községfejlesztésre nagyobb súlyt helyező, a gazdasági fejlődést fokozottan dekoncentráló település- és regionális fejlesztési politika nem szükségszerűen okozza a szerkezeti mobilitás csökkenését, sőt - a települések közötti mobilitási esélykülönbségek csökkentésével - a cirkuláris mobilitás növekedését elő is segítheti. Tehát a különböző települések fejlettségéből, infrastrukturális ellátottságából stb. fakadó esélykülönbségek szűkitése sok egyéb pozitív hatása mellett a társadalmi mobilitási esélyek kedvező irányú alakulását is elősegítheti.

e/ A társadalompolitika hatása

Hangsúlyozni kell, hogy a fentiekben bemutatott társadalmi mobilitási előrebecslésnek, vagy bármilyen finomított változatának nem kell szükségszerűen bekövetkeznie. A társadalmi viszonyok alakulása és nem utolsósorban a társadalmi tervezés és társadalompolitika, vagy szűkebben a szociálpolitika lényegesen befolyásolhatja a mobilitási folyamatok alakulását. Jól átgondolt és komplex lépésekkel elő lehet segíteni a társadalmi mobilitási esélykülönbségek csökkenését, viszont a spontán folyamatokra való ráhagyatkozás azzal a következménnyel járhat, hogy a társadalmi mobilitás csökken, az esélykülönbségek nőnek, a társadalom merevebbé válik.

Egyetlen példával utalnék itt a társadalmi mobilitás és a tudatos politika összefüggésére. Fennáll annak a veszélye, hogy kialakul egy olyan többszörösen hátrányos helyzetű réteg a magyar társadalomban, amelyben nemzedékről-nemzedékre öröklődnek a társadalmi hátrányok, az azokból való kiemelkedés megnehezül. Az a tervszerű szociálpolitika, amelynek kidolgozása jelenleg folyik, megakadályozhatja az ilyen hátrányok halmozódását és öröklődését, ezért elősegítheti az átmeneti hátrányos helyzetekből való kiemelkedést, másszóval a mobilitást.

A társadalmi rétegek egymáshoz viszonyított helyzetének eltolódása a szerkezeten belül és egy új szerkezet elméleti kialakítása

Eddig a társadalmi mobilitás jövőbeni alakulását a jelenleg és a közelmúltban használt társadalmi szerkezet modellel, annak osztály és réteg fogalmaival tárgyaltam, továbbá azt a hallgatóságos feltevést alkalmaztam, hogy az egyes osztályok és rétegek egymáshoz viszonyított helyzete a szerkezeten belül nem változik meg.

Az utóbbi feltevés nyilvánvalóan nem felel meg teljesen a valóságnak. Bár az elmúlt két évtizedben nagyon látványos változások nem történtek, legalább két vonatkozásban lényeges eltolódások következtek be a rétegek egymáshoz viszonyított helyzetében:

- a szakmunkásság jövedelme, életkörülményei fokozatosan megközelítettek, majd túllépték az egyszerű irodai réteget;

- a mezőgazdaságban dolgozók jövedelme és életkörülményei bizonyos vonatkozásban elérték, sőt kissé túllépték, más vonatkozásban megközelítették a szakképzetlen munkásságét.

E két változásnak hatásai a társadalmi mobilitási folyamatokra már 1973-ban kimutathatók voltak az utolsó évek, illetve a legfiatalabb nemzedékek mobilitásában. Ugy látszik, hogy a magyar társadalom tagjai, családjai nagyon hamar észreveszik az ilyen helyzetváltozásokat és ennek megfelelően módosítják mobilitási terveiket. Ha a jövőben további ilyen eltolódásokra kerül sor, ezeknek is hasonló hatásai várhatóak. A mobilitás finomabb előrebecsléséhez meg kellene tehát vizsgálni, hogy milyen változások következtek be és várhatóak a következő években a különböző osztályok és rétegek, sőt alrétegek helyzetében.

Ez azonban azonnal felveti azt a kérdést is, hogy vajon a jelenleg használt osztály- és rétegfogalmak mennyire felelnek meg a mai magyar társadalom leírására, ezen belül a társadalmi mobilitás elemzésére. Ha ugyanis a használt társadalmi kategóriák nem homogének, ha lényeges társadalmi különbségeket elmosznak, akkor a társadalmi mobilitást sem képesek megfelelően kimutatni /mert mobilitásként jelzik az olyan változást, amely valójában nem jelent lényeges változást, viszont nem mutatnak ki mobilitásként lényeges társadalmi helyzetváltozásokat/. A magyar szociológiában vannak olyan vélemények, hogy lényegesen tovább kell fejleszteni, meg kell újítani a szerkezetvizsgálatoknál használt elméleti modellt /4/. Ugy gondolom, hogy inkább a jelenleg használt modell továbbfejlesztésére, finomítására van szükség, mint egy teljesen új modell megalkotására. Hozzá kell ehhez tenni, hogy különféle célokra - a nagy tendenciák kimutatására vagy a szociálpolitika aktuális feladatainak kijelölésére - némileg eltérő modellek lehetnek a leghasználhatóbbak.

"A társadalmi struktúra, életmód és tudat alakulása Magyarországon" kutatási főirány keretében a jelenlegi ötéves kutatási tervidőszakban több nagy vizsgálatra került és kerül sor, közöttük a KSH-ban 1981-ben a rétegződés és életkörülmények felvételére, 1982-ben a lakossági vélemények felvételre, 1983. őszén egy új társadalmi mobilitás felvételre és egy foglalkozási presztizs vizsgálatra. Ezeknek a felvételeknek elemzése várhatóan kimutatja a magyar társadalomban az utolsó években végbement lényeges változásokat, finomítja a társadalmi szerkezetéről alkotott képünket, hozzájárul a társadalmi szerkezeti modellel továbbfejlesztéséhez és ezzel végső soron lehetővé teszi a társadalmi szerkezet és a társadalmi mobilitás jövőbeli alakulásának, változásainak finomabb előrebecslését.

IDÉZETT SZAKIRODALOM

- /1/ Illés János: Hosszutávú társadalmi-gazdasági fejlődésünk feltételei. Közgazdasági Szemle. 1982. No. 12. 1462-1476. p.
- /2/ Andorka Rudolf - Harcsa István - Káposztás Ferenc - Kepecs Gábor - Kolosi Tamás - Kulcsár Rózsa - Szepesi György: A társadalmi mobilitás hosszútávú alakulása és társadalmi befolyásolásának eszközei. Részkoncepció a hosszútávú népgazdasági tervezéshez. Kézirat. 1982. 41 p.
- /3/ Andorka Rudolf - Miltényi Károly: A társadalmi mobilitás alakulásának lehetséges irányzatai. Statisztikai Szemle. 1972. no. 6. 595-611. p.
- /4/ Elméletek és hipotézisek. Rétegződés-modell vizsgálat I. Budapest. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. 1983. 310 p.
- /5/ Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest. Gondolat. 1982. 327 p.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGÁRA

A lakosság iskolai végzettséggel kifejezhető műveltsége, kulturája a társadalmi-gazdasági fejlődéssel összefüggésben minden korban, elsősorban a fiatal generációk magasabb iskolázottsága következtében folyamatosan bővült, növekedett. A felszabadulást megelőzően az iskolázás lehetősége a társadalmi helyzettől, az anyagi körülményektől, a lakóhelytől és a nembeli hovatartozástól függően körülhatárolt volt. A népesség viszonylag szűk rétege jutott el a középiskolai végzettség megszerzéséig és még kevesebben szerezhettek felsőfoku végzettséget. A lakosság széles rétegei számára általában a 6 osztályos, de legfeljebb a 8 osztályos végzettség volt elérhető.

A felszabadulást követően a kulturális színvonal, illetve az iskolázottság növekedése felgyorsult és a társadalmi-gazdasági változások egyik jellemző tényezőjévé vált. Az iskolázás terjedését a tanulás lehetőségeinek megteremtése mellett számos intézkedés illetve rendelkezés is elősegítette. Ezek közül a legfontosabbak az alábbiakban foglalhatók össze:

a/ A korábban 8 majd - 1961-től - a 10 éves időtartamu tankötelezettség előírása, az iskolák államosítása és az egységes 8 osztályos általános és 4 osztályos középiskola létrehozása. Ennek hatására a fiatal 15-19 éves népességnek

1949-ben	38 %-a,
1960-ban	72 %-a,
1970-ben	90 %-a,
1980-ban	94 %-a

általános iskolát végzett, míg a korábbi évtizedekben arányuk 10-20 % közötti volt.

b/ A nappali oktatás mellett az esti, majd levelező tagozatos oktatás bevezetése minden oktatási fokozaton, ahol az iskoláskoron felüli,

már dolgozó népesség pótolhatta hiányzó, illetve kiegészíthette meglévő iskolai végzettségét. Ily módon elsősorban az 50 éven aluli dolgozók iskolázottsága emelkedett számottevően.

Az esti és levelező tagozatokon végzettek száma, 1000 főben

	Általános iskola 8 osztálya	Középiskola	Felsőoktatási intézmény
1945 - 1959	45,4	38,4	16,4
1960 - 1969	240,7	196,5	50,2
1970 - 1979	184,7	248,9	97,2

c/ A szakmunkásképző iskolát végzettek műveltségi szintjének emelkedését jelentette a szakmunkásképző iskolai oktatás tartalmi korszerűsítése és az általános műveltséget biztosító tananyag beépítése. Ezért 1961 óta a szakmunkásképző iskolákban is középfokú /nem befejezett középiskolai/ végzettség szerzhető. 1980-ban 922 ezer fő, a 15 éven felüli népesség 11 %-a rendelkezik ilyen végzettséggel.

d/ A tanulásra állampolgári jogon mindenkinek lehetősége nyílt, társadalmi hovatartozástól, nemtől, nemzetiségtől függetlenül. A tanulást az állam az iskolahálózat lehetőség szerinti bővítésével, és különböző ösztönzőkkel segíti. Az oktatás az alsó- és középfokon egészében, a felsőfokon csaknem mindenki számára díjmentes. A kedvezőtlen körülmények között tanulók - elsősorban a közép- és felsőfokú oktatásban - anyagi támogatást, szükség esetén diákköthetési, kollégiumi ellátást, étkeztetést kapnak. A munka mellett tanulók munkaidő-kedvezményben, tanulmányi szabadságban részesülnek.

e/ Az iskolázás terjedését a gazdasági fejlődéssel összefüggő követelmények is előmozdították. A tudományos-technikai változások, az új technológiai eljárások alkalmazásához, illetve a korszerű munkaszervezési feladatok ellátásához elengedhetetlenné vált a legtöbb munkakörben a meghatározott szintű iskolai végzettség, illetve szakképzettség. Így a szakmunkás-képesítés megszerzésének előfeltétele legalább az általános iskola 8 osztályának, az elméletileg igényesebb

szakmákban a középiskola elvégzése. A szellemi munkát igénylő munkakörökben általában legalább az érettségi vagy egyetemi, főiskolai végzettség a követelmény.

A lakosság a tanulás lehetőségét önmaga számára is, de elsősorban gyermekei részére egyre nagyobb arányban vette, illetve veszi igénybe. Az 1980-as évek elején egy-egy korosztály 95 %-a 16 éves koráig befejezi az általános iskolát, mintegy kétharmada nappali tagozaton szerez középfoku végzettséget, közel fele-fele részben középiskolában illetve szakmunkásképző iskolában, vagy középfoku szakiskolában és 9-9,5 %-uk szerez felsőfoku végzettséget még első munkavállalása előtt.

A fiatal, 30 éven aluli korosztályokban a nőknek a férfiakkal közel azonos hányada, 95-96 %-a végzi el az általános iskola 8 osztályát, de a nők nagyobb része /92 %-a/ fejezi ezt be 20 éves életkor alatt, míg a férfiak 7-8 %-a munka mellett pótolja elmaradt tanulmányait.

Középfoku iskolában a fiatal nőknek kisebb hányada, 61-62 %-a, míg a férfiaknak 72-75 %-a végez, de ezen belül középiskolát a nők végeznek többen. /1980-ban a 15-19 éves nőknek 36 %-a, a férfiaknak 25 %-a volt középiskolai végzettségű, és a nők előnye e vonatkozásban a 40 éven aluli korcsoportokra jellemző./

Felsőfoku végzettséget - a 25-29 éves korosztályt kivéve - a 30 éven felüli nőknek kisebb hányada szerzett, mint az ugyanilyen koru férfiaknak. 1980-ban a 25-29 évesek között már e végzettségi csoportban is a nők előzik a férfiakat. /1000 fő 25-29 éves nő közül 106, 1000 azonos koru férfi közül 91 volt felsőfoku végzettségű./

A népesség iskolai végzettségének alakulása nemenként 1960-1980 között

A tanulási lehetőségek megteremtése, a tanulást elősegítő intézkedések és előírások, valamint a lakosság részéről az általános műveltség, illetve szakmai képzettség megszerzésére irányuló törekvés együttesen az iskolázottsági színvonal gyors növekedését eredményezték.

A 15 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai
végzettség szerint

É v	Népesség összesen 1000 fő- ben	E b b ő l				
		felsőfoku iskolát	közép- iskolát	szakmunkás- képző isko- lát, szak- iskolát	általános iskola 8 osztályát	általános iskola 7 osztályát vagy keve- sebbet
		végzett %-ban				
Férfiak						
1949	3 262,1	2,8	5,2	-	13,9	78,1
1960	3 513,1	3,9	7,3	-	23,4	65,4
1970	3 884,2	5,3	11,5	8,7	29,6	44,9
1980	3 983,3	7,3	15,9	16,7	31,1	29,0
Nők						
1949	3 652,6	0,5	2,9	-	16,1	80,5
1960	3 918,5	1,0	5,2	-	25,1	68,7
1970	4 261,4	2,2	10,8	2,6	32,4	52,0
1980	4 385,0	4,4	17,1	5,8	34,3	38,4
Népesség összesen						
1949	6 914,7	1,5	4,0	-	15,1	79,4
1960	7 431,6	2,4	6,1	-	24,3	67,2
1970	8 145,6	3,7	11,1	5,5	31,1	48,6
1980	8 368,3	5,8	16,5	11,0	32,8	33,9

Az iskolázottság már a felszabadulást közvetlenül követő 50-es évtizedben is észrevehetően emelkedett, 1960-1980 között ez a folyamat meggyorsult, de az 1970-es években a fejlődés lassabb volt, mint 1960-1970 között.

Az iskolázottsági színvonal növekedésében elsősorban a nők iskolázottságában végbement változásoknak volt nagy jelentősége.

A befejezett iskolai végzettséggel rendelkezők számának változása 1949-1980 között

É v	A 15 éves és idősebb népesség	Felsőfokú iskolai	Középiskolai és magasabb	Ált. isk. 8 oszt.nál magasabb ¹	Ált.isk. 8 oszt. és magasabb	Ált. isk. 7 oszt. vagy alacsonyabb
	végzettségük számának változása /növekedése, csökkenése/					
Férfiak						
1960/1949	107,7	150,9	151,0	151,0	170,0	90,2
1970/1960	110,6	152,1	166,4	252,3	176,3	75,8
1980/1970	102,5	140,6	141,4	160,4	132,7	66,1
1980/1960	113,4	214,0	235,3	404,7	234,0	50,1
Nők						
1960/1949	107,3	233,1	197,9	197,9	172,3	91,6
1970/1960	108,7	233,6	228,3	273,8	166,8	82,3
1980/1970	102,9	206,8	170,1	180,4	132,1	76,0
1980/1960	111,9	483,5	388,4	494,0	220,4	62,5
Népesség összesen						
1960/1949	107,5	164,1	165,7	165,7	171,2	90,9
1970/1960	109,6	170,7	190,3	260,9	171,6	79,3
1980/1970	102,7	161,3	154,6	168,4	132,2	71,6
1980/1960	112,6	275,3	294,2	439,4	226,8	56,8

¹ A szakmunkásiskolai, középfokú szakiskolai és magasabb végzettségűek együtt.

1000 fő 25 éven felüli lakos közül 1960-ban 28, 1980-ban 65 volt felsőfokú végzettségű, 1000 fő 18 éven felüliből 1960-ban 91, 1980-ban 234 szerzett legalább középiskolai végzettséget.

A szakmunkás iskola elvégzése 1961 óta, a középfoku szakiskolai végzettség 1979 óta minősül középfoku /nem befejezett középiskolai/ végzettségnek. Az e végzettséggel rendelkezőkkel együtt 1980-ban a 15 éven felüli lakosság egyharmada középfoku vagy felsőfoku végzettségű.

Az általános iskola 8 osztályát - a magasabb végzettségűekkel együtt - 1980-ban a 15 éven felüli népesség közel kétharmada befejezte, arányuk 1960-ban a 15 éven felüliek alig egyharmadát képviselte. A 7 osztályt vagy kevesebbet végzettek nagyságrendje - az előbbiekkal összhangban - az 1960.évi 67,2 %-kal szemben, 1980-ban csak 33,9 %.

Az iskolába nem jártak aránya csak a legidősebb, 65 éven felüli korosztályokban éri el a 2-3 %-ot, ugyanakkor a legfiatalabb korcsoportokban 0,5-0,8 %. A 10 éven felüli népességben 1000 fő közül átlagosan 11, a férfiak között 7, a nők körében 15 nem járt iskolába. Együttesen 102 ezer 10 évnél idősebb lakos nem végzett el egy iskolai osztályt sem, közülük több mint 40 ezren 65 évnél idősebbek. A fiatalabb korosztályokban egy-egy születési évjáratban létszámuk nem éri el az ezer főt, mintegy harmadrészüik képezhetetlen értelmi fogyatékos. /Az iskolába nem jártak létszáma és népességen belüli aránya a következő időszakokban folyamatosan csökken és egyre kevésbé számottevő, ezért a tanulmány a továbbiakban e csoport részletes elemzését nem tartalmazza./

A nők iskolázottsága - az évtizedek óta tartó nagyobb arányú iskolázás mellett is - összességében még 1980-ban is elmarad a férfiakétól.

1980-ban 1000 megfelelő koru nő közül alig több mint feleannyian voltak felsőfoku végzettségűek és 8 %-kal kevesebben rendelkeztek középiskolai vagy magasabb végzettséggel, mint a férfiak körében. Az általános iskola 8 évfolyamánál magasabb /tehát legalább szakmunkásképző iskolai vagy szakiskolai/ végzettségű nők aránya alig több mint kétharmada a férfiak hasonló arányszámának. Még a 8 osztályos végzettséggel rendelkezők csoportjában is a nők vannak hátrányban; köztük 13 %-kal kevesebben szerezték meg a befejezett általános iskolai végzettséget mint a férfiak között, ugyanakkor a 8 osztályt el nem végzett nők aránya közel harmadrésszel előzi meg a férfiakét.

A népesség iskolai végzettsége nemenként

	É v	1000 fő		
		férfi	nő	összes lakos
		közül		
25 éves és idősebb népességből felsőfoku iskolai végzettségű	1960	47	12	28
	1980	86	46	65
18 éves és idősebb népességből középiskolai és magasabb végzettségű	1960	120	66	91
	1980	244	224	234
15 éves és idősebb népességből az általános iskola 8 osztályánál többet végzett	1960	112	62	85
	1980	399	273	333
15 éves és idősebb népességből az általános iskola 8 osztályát végezte és magasabb végzettségű	1960	346	313	328
	1980	710	616	661
15 éves és idősebb népességből az általános iskola 7 osztályát vagy kevesebbet végzett	1960	654	687	672
	1980	290	384	339

- 1980-ban a 15 éves és idősebb népesség 52 %-a volt nő, de
- a felsőfoku végzettségűek 40 %-a,
 - a középiskolai és magasabb végzettséggel rendelkezők 50 %-a,
 - a szakmunkás iskolai, szakiskolai, ill. ennél magasabb végzettségűek 43 %-a,
 - a 8 osztályt és ennél többet végzettek 49 %-a,
 - a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek 59 %-a volt nő.

A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettségének alakulása korcsoportonként, 1960-1980 között

A népesség iskolai végzettségének korcsoportonkénti különbségei jól tükrözik az iskolázás terjedésében bekövetkezett változásokat.

Az 1980-ban 35 évnél fiatalabb /a 15. életévét 1960 után elért/ népességnek 94-95 %-a legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte, ugyanakkor a 35-49 éveseknek /a tanköteles korból 1945-1960 között kilépőknek/ mintegy háromnegyede, a felszabadulás előtt iskolás koru /1980-ban 50 éves és idősebb/ korosztályoknak átlagosan alig harmada, ezen belül a legidősebbeknek mindössze 17 %-a szerzett hasonló végzettséget. Még szembetűnőbbek az iskolázásbeli különbségek, ha ugyanezen korcsoportok 20 éven aluli életkorban - tehát nagyrészből nappali tagozaton - megszerzett végzettségét hasonlítjuk össze. Ebben az életkorban a ma 35 éven aluliaknak több mint 90 %-a, míg a 35-49 éveseknek alig több mint fele, az 50 éven felülieknek nem egészen egyötöde rendelkezett 8 osztályos végzettséggel. Esti vagy levelező tagozaton a 35-49 éveseknek közel egyötöde, az 50 éven felülieknek egytizede szerezte meg az alapfoku végzettséget.

Középiszkolai vagy magasabb végzettségű a 39 éven aluli /tehát a 18 évét az 1960-at követő években betöltött/ népesség több mint egyharmada - a nappali tagozaton közel negyede végzett. Azonos végzettséget a 40-54 éves /18. életévüket 1945-1960 között elért/ lakosság alig egyötöde, a felszabadulás előtt iskolába járt 55 éven felülieknek alig egytizede szerzett. Nappali tagozaton e két utóbbi korcsoportba tartozóknak csak mintegy 6 illetve 4 %-a végzett.

Felsőfoku végzettséggel 1980-ban a 25-34 éves fiataloknak egytizede, a 35-44 éveseknek 8 %-a, a 45-59 éveseknek 5-6 %-a, a 60 éven felülieknek 2-3 %-a rendelkezik. A 35-44 évesek közel negyede, a 45 éven felüliek mintegy fele esti vagy levelező tagozaton végzett.

A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettségének alakulása korcsoportonként, nemenként, 1980

Korcsoport, nem	Népesség száma 1000 fő- ben	E b b ő l				
		felsőfo- ku isko- lát	közép- iskolát	szakmun- káképző iskolát, szakisko- lát	általános iskola 8 osztályát	általános iskola 7 osztályt vagy keve- sebbet
végzett %-ban						
15-24 éves						
férfi	749,9	1,7	19,4	34,8	38,3	5,8
nő	714,5	3,3	27,3	16,7	47,4	5,3
együtt	1 464,4	2,5	23,2	26,0	42,7	5,6
25-29 éves						
férfi	452,2	9,1	21,9	42,1	22,7	4,2
nő	439,4	10,6	32,6	14,7	37,6	4,5
együtt	891,6	9,8	27,2	28,6	30,0	4,4
30-44 éves						
férfi	1 053,2	10,8	20,0	19,7	37,7	11,8
nő	1 075,3	7,8	25,2	6,3	46,4	14,3
együtt	2 128,5	9,3	22,6	12,9	42,1	13,1
45-59 éves						
férfi	970,2	8,8	12,9	0,8	35,7	41,8
nő	1 083,4	2,7	8,9	0,4	31,6	56,4
együtt	2 053,6	5,6	10,8	0,6	33,5	49,5
60 éves és idősebb						
férfi	757,8	5,1	7,1	-	14,0	73,8
nő	1 072,3	0,9	3,9	-	14,8	80,4
együtt	1 830,1	2,7	5,2	-	14,5	77,6
Összesen						
férfi	3 983,3	7,3	15,9	16,7	31,1	29,0
nő	4 384,9	4,4	17,1	5,8	34,3	38,4
együtt	8 368,2	5,8	16,5	11,0	32,8	33,9

A nők iskolázásában bekövetkezett változásokat tükrözi, hogy a 45 éven aluliak /tehát az utóbbi harminc évben iskolázottak/ között, a nőknek nagyobb hányada szerzett legalább középiskolai és közülük a 30 évnél fiatalabbak nagyobb arányban végeztek felsőfoku intézményben, mint a férfiak. A felszabadulás előtt iskolás koru generációkban a magasabb iskolázottsági csoportokba a nőknek csak kis hányada tartozik.

A fiatal /29 éven aluli/ férfiaknak közel fele a 8 osztály befejezése után szakmunkás iskolát végez, ugyanakkor a középiskolai vagy magasabb végzettséget szerzettek aránya nem teszi ki az e csoportba tartozó népesség harmadát sem.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a népesség összességén belül

- a fiatalabb generációk iskolázottsági szintje mindig magasabb, mint az előző korosztályoké;
- a fiatal generációk iskolázottsági színvonalának növekedésében jelentős szerepe van a nők iskolai végzettségében bekövetkezett változásoknak;
- az azonos koru generációk iskolázottságát a nappali oktatásban elért szint számottevően meghatározza;
- az esti és levelező oktatás iskolázottságra gyakorolt hatása az ötvenes és hatvanas években, az akkor fiatal korcsoportokban jelentős. A 70-es években - a fiatalok iskolai végzettségének emelkedésével párhuzamosan - a munka melletti oktatás iskolázottságot emelő hatása csökkent.

A népesség iskolai szakképzettségének alakulása 1960-1980 között.

1980-ban a 20 éven felüli népességnek 37 %-a rendelkezett közép- vagy felsőfoku végzettséggel, /mint legmagasabb végzettséggel/

ezen belül

- 6,4 %-uk egyetemi, főiskolai,
- 9,6 %-uk szakmai középiskolai,
- 8,7 %-uk általános jellegű középiskolai,
- 12,2 %-uk szakmunkásképző iskolai,
szakiskolai végzettségű.

Iskolai végzettségével együtt tehát a 20 éven felüliek 28,2 %-a szakmai képzettséget is szerzett.

Az iskolai szakképzettséggel rendelkezők a végzettség jellege szerint, 1980.

Jelleg	Felsőfoku iskolai	Középiskolai	Szakmunkás-képző iskolai, szakiskolai	Összesen
	szakmai végzettségű %-ban			
Ipari, építőipari	22,7	39,0	77,7	52,0
Mezőgazdasági	9,1	9,7	4,5	7,3
Szállítási, hírközlési	1,1	2,7	0,0	1,2
Kereskedelmi	1,1	7,0	13,4	8,4
Egészségügyi	8,6	2,5	1,0	3,2
Oktatási, közművelési	36,6	7,2	-	10,8
Művészeti	1,8	1,1	-	0,8
Jogtudományi, igazgatási	6,5	-	-	1,5
Közgazdasági	8,0	30,1	1,1	12,5
Egyéb				
/a vizgazd.-i, városgazd.-i, földmérési és szolgáltatási jellegűvel együtt/	4,5	0,7	2,3	2,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Szakmai végzettséggel rendelkező 1000 főben	484,8	727,6	922,5	2 135,0

A felsőfoku végzettségűek száma az elmúlt 20 év alatt a háromszorosára emelkedett; ezen belül

az ipari végzettségűeké 252 %-kal,
az építőipari végzettségűeké 217 %-kal,
a mezőgazdasági végzettségűeké 210 %-kal,

az oktatói, közművelési végzettségüké	249 %-kal,
az egészségügyi végzettségüké	106 %-kal,
a művészeti végzettségüké	80 %-kal,
a jogtudományi végzettségüké	19 %-kal

magasabb mint 1960-ban.

A felsőoktatás képzési irányai az utóbbi három évtizedben a gazdasági, társadalmi igények változásával összefüggésben számottevően módosultak. Emiatt a különböző korcsoportokba tartozó diplomás népesség szakképzettség szerinti összetételében jelentősek a különbségek.

A tulnyomó részben felszabadulás előtt iskolába járt /1980-ban 60 éves és idősebb/ korosztályok nagyobb hányada jogász, pedagógus és orvos. A fiatalabb korcsoportokban a jogi, igazgatási, az egészségügyi és a művészeti végzettséggel rendelkezők aránya fokozatosan csökken, miközben a többi szakirányban végzettké emelkedik. A 25-34 éveseknek /akik 1970 után fejezték be tanulmányaikat/ több mint egyharmada pedagógiai, mintegy negyede ipari, építőipari, 10 %-a mezőgazdasági végzettséget szerzett, és csak 3 %-uk jogi, igazgatási és 7,5 %-uk egészségügyi végzettségű.

A nők aránya valamennyi felsőfokú végzettségi csoportban több, mint 20 évvel korábban: 1980-ban az összes diplomások 40 %-a nő, de az oktatási, közművelési /62,4 %/, a kereskedelmi /59,4%/, a közgazdasági /49 %/, és az egészségügyi /47,7 %/ végzettségűek között az átlagnál magasabb, a többi ágazatokban 17-20 % közötti hányadot képviselnek.

A középiskolai végzettséggel - mint legmagasabb befejezett végzettséggel - rendelkezők száma 1960-tól 1970-ig kétszeresre, 1970 és 1980 között másfélszeresre nőtt. Ezen belül a gimnáziumi végzettségűek száma a hatvanas évtizedben, a szakmai középiskolát végzettké a hetvenes évtizedben emelkedett az átlagnál nagyobb mértékben. 1980-ban a középiskolai végzettséggel rendelkezők 47 %-a gimnáziumot, 53 %-a szakmai középiskolát végzett.

A középiskolai szakképzettséget szerzettké száma 1980-ban meghaladja az 1960. évi létszám háromszorosát.

Ezen belül

- az ipari, építőipari végzettségük száma közel ötszöröse,
- a mezőgazdasági végzettségüké több mint négy és félszerese,
- a közgazdasági végzettségüké több mint kétszerese

az 1960 évinek, és az elmúlt 20 évben sokan szereztek középiskolában szállítási, hírközlési, valamint kereskedelmi és egészségügyi szakmát is. Ugyanezen időszak alatt a tanítói képesítésük száma csökkent, mert képzésük középfokon megszűnt, és a középfoku képesítésű óvónők száma is csak harmadával nőtt ugyancsak a képzés tartós szüneteltetése miatt.

A középiskolai szakképzettséget szerettek aránya a 35 éven aluliak között alacsonyabb az átlagosnál /47-48 %/, de így is e korcsoportokba tartozik a szakközépiskolát, technikumot végzetek több mint fele.

1980-ban a középiskolai végzettségük 54 %-a nő, az 1960 évi 44 %-kal szemben. A gimnáziumi végzettségük között husz év alatt arányuk 39 %-ról 60 %-ra nőtt, míg a szakmai végzettséget szerettek között ugyanezen idő alatt nem változott /48 %/.

A szakmunkásképző iskolák 1961 óta, a szakiskolák /gép- és gyorsíró, illetve egészségügyi/ a 70-es évek második fele óta adnak középfoku iskolai végzettséget. 1980-ban 922 ezren rendelkeztek ezzel a végzettséggel, és csaknem teljes számban 40 éven aluliak. A szakmunkásképző iskolát végzetek közel háromnegyed része férfi, a szakiskolát végzetek 97 %-a nő.

A szakmunkásképző iskolát, szakiskolát végzetek több mint háromnegyede ipari, építőipari szakmunkásbizonyítványt szerzett.

Az iskolai végzettség változását befolyásoló tényezők alakulása 1980 előtt és a következő évtizedekben

Az iskolázottság változását legközvetlenebbül befolyásoló tényezők

- a tanulmányaikat nappali oktatásban befejezők számának és arányának alakulása;
- a tanulmányaikat esti és levelező oktatásban befejezők számának és arányának alakulása;

- a népességből kilépők /meghaltak/ iskolázottsága.

a/ A tanulmányaikat nappali oktatásban befejezők számának és arányának alakulása

A fiatalok iskolai oktatásban való részvétele részben a gazdasági követelmények, részben a társadalmi igények változása következtében az elmúlt három évtizedben folyamatosan nőtt: 1980-ban a tanköteles korból kilépők 95 %-a elvégezte az általános iskolát. 1955-ben alig kétharmaduk, 1960-ban mintegy háromnegyed részük érte el ezt a szintet 16. életéve betöltéséig. Míg a korábbi évtizedekben a lányok nagyobb hányada fejezte be a 8 osztályt normál életkorban, 1980-ra a fiuknak is közel azonos hányada szerzi meg az általános iskolai végzettséget a tankötelezettség ideje alatt. Évről-évre magasabb, 1980-ban 82 % a 8 tanév alatt végzők aránya.

A következő két évtizedben a 8 osztályt a tanköteles kor időszaka alatt elvégzők arányában csak lassu változás várható, mivel az általános iskolát el nem végzők nagy hányadát a betegség, vagy egyéb környezeti okok miatt tanulmányaikban elmaradó fiatalok teszik ki. Az iskolai végzettség előrejelzése szempontjából így - az általános iskolát végzőkre vonatkozóan - 1980-2000 között korosztályonként 96-97 %-os, ezen belül a férfiaknál 97-98 %-os, a nőknél 96-97 %-os arány figyelembevétele tekinthető reálisnak, de ezen belül növekvő hányaduk szerzi meg az alapfoku végzettséget 15. életévének betöltése előtt.

Középfoku iskolát - a 70-es évek második felétől - a megfelelő koruk közel 70 %-a végez. Arányuk az 1960. évi 39 %-ról folyamatosan emelkedett, kivéve az 1971-73-as éveket, amikor az 1953-54-ben született nagylétszámú korosztályok végeztek, de ezekben az években sem csökkent 58 % alá. Az utóbbi öt évet véve figyelembe a 18 évesek 31-34 %-a középiskolát /ebből 15-16 % gimnáziumot/, további 35-38 %-a szakmunkásképző iskolát illetve szakiskolát végzett.

100 fő azonos korú fiú közül a 70-es évek végén évente 72-75, ugyanennyi leány közül 64-68 szerez középfoku végzettséget, de a fiúk nagyobb hányada végez szakmunkásképző iskolát és kevesebben végeznek gimnáziumban és szakközépiskolában, mint a leányok.

A következő évtizedekben a középfoku oktatás terjedése tekintetében várható a legnagyobb mértékű változás. A 8 osztályos végzettség közel teljeskörűvé válása mellett ugyanis a lakosság egyre kevésbé tekinti - elsősorban gyer-

mekei számára - befejezettnek ezen a szinten a tanulást, csaknem általános az igény a középfoku végzettség és ezzel együtt valamilyen szakmai képzés megszerzésére. A szakközépiskolák többféle képzési céljának /szakmunkásképzés, középfoku szakmai képzés, technikusképzés/ általánossá válásával várható ezen iskolatípusok iránti igények növekedése. A középiskolai végzettség megszerzésének lehetőségét némileg lassítani fogja, hogy a 80-as évek végén az 1974-75-ben született nagyobb létszámú korosztályok lépnek középiskolás korba, akiknek feltehetően kisebb lehetőségük lesz a középiskolai továbbtanulásra. **Mind ezek** alapján a népesség iskolai végzettségének előrejelzése a következő arányok figyelembevételével készült:

	Szakk munkásképző iskolában, szakiskolában	Középis- kolában	Összesen köz- zép foku isko- lában
	végző a megfelelő koru népesség %-ában		
1970-1980 között			
férfi	44	30	74
nő	19	43	62
1980-1990 között			
férfi	43	33	76
nő	23	47	70
1990-2000 között			
férfi	43	35	78
nő	24	48	72

A felsőfoku végzettséget szerzők száma és a megfelelő korosztályban képviselt aránya is 1960-1980 között folyamatosan emelkedett. 1980-ban közel 15 ezer fő szerzett diplomát, ez a létszám a munkaerő-szükséglettel összefüggésben 1976 óta közel azonos. 1980-ban a megfelelő koruak 9,3 %-a, a férfiak 8,3 %-a, a nők 10,4 %-a szerzett diplomát. A következő két évtizedben a diplomát szerzők száma előreláthatóan nem változik számottevően és továbbra is az 1980 körüli szinten marad, arányuk a korosztály létszámának nagyságától függően változik. A 80-as években, amikor a legkisebb létszámú /1960-66 között született/ korosztályok érik el a 22-25. életévüket, a végzők arányának kisebb emelkedésére lehet számítani. 1990 után a 70-es évek elején született nagyobb lét-

számu korosztályok lépnek ebbe az életkorba, így ezekben az években a diplomázók aránya feltehetően kissé csökkenni fog. Fentiek alapján az iskolai végzettség előrejelzése a következő arányok figyelembevételével készült:

	Felsőfoku intézményben végzők a megfelelő koru népesség %-ában	
	férfi	nő
1970 - 1980 között	9	11
1980 - 1990 között	11	14
1990 - 2000 között	10	12

b/ Az esti és levelező oktatásban végzők számának alakulása

Az esti és levelező oktatásban 1950-1979 között

az általános iskolát 471 ezren,
a középiskolát 431 ezren,
a felsőfoku tanulmányokat 126 ezren

végezték el /a kiegészítő tagozatokon végzettek nélkül/.

Az általános iskolát végzettek több mint fele a 60-as években, a középiskolákban és felsőfokon tanulók többsége a 70-es években végzett.

A 70-es években tapasztalható nagyobb tanulási arány elsősorban azal indokolható, hogy a nappali tagozatról kiszoruló egy része ezuton való-sította meg a középiskolai, illetve felsőfoku tanulás iránti elképzeléseit, és ezekben az években az ezirányu törekvéseket a munkahelyek is támogatták.

Az esti és levelező oktatás iskolázottságra gyakorolt hatását jelzi az azonos születési évjáratokba tartozó népesség iskolai végzettségének változása.

A népesség iskolai végzettségének alakulása születési kohor-
szonként

Életkor	1000 fő			
	1915-1924	1925-1934	1935-1944	1945-1954
	évben született lakos közül			
felsőfoku iskolai végzettségű				
25 - 34	19	41	65	102
35 - 44	31	56	85	..
45 - 54	40	63
55 - 64	41
középfokú vagy magasabb is- kolai végzettségű				
18 - 24	58	69	160	297
25 - 34	77	118	241	380
35 - 44	96	165	280	..
45 - 54	122	179
55 - 64	127
általános iskolai vagy magasabb iskolai végzettségű				
15 - 24	198	336	674	906
25 - 34	238	423	761	949
35 - 44	267	519	830	..
45 - 54	335	575
55 - 64	348

Az idősebb generációknak csak kisebb hányada szerezte középfokú és felsőfokú végzettségét nappali oktatásban és nagyobb hányaduk végzett idősebb korban, felnőtt oktatásban. A fiatalabb generációk - amellet, hogy nagyobb arányban szerzik meg az érettségit, illetve diplomát nappali oktatásban, közvetlenül ezt követően még fiatalon egészítik ki tanulmányaikat az esti vagy levelező oktatásban.

Az 1980.évtől kezdődően mind a középiskolákban, mind a felsőoktatásban csökken az esti és levelező tagozatokon végzők száma. A tanulólétszám évfolyamonkénti alakulása alapján várható, hogy ez a tendencia folytatódni fog, amit részben indokol a nappali oktatásban való részvétel szélesedése elsősorban a középiskolákban, de összefügg azzal is, hogy - a gazdasági helyzet megváltozása miatt - a munkahelyek egyre kevésbé ösztönzik a tanulást.

c/ A középiskolákban és felsőoktatási intézményekben 1960-1980 között végzettek szakképzettség szerinti összetételének alakulása

A középiskolai szakmai képzés rendszere az elmúlt két évtizedben jelentősen megváltozott. A korábbi technikumok helyett létrejöttek a szakközépiskolák, amelyekben olyan ágazatok részére is megindult a képzés, amelyekben korábban nem képeztek a középiskolák /pl. kereskedelem, közlekedés, hírközlés, egészségügy stb./. Részben ezeken a területeken, részben az ipari, építőipari szakmákban bővült a szakképzettséget szerzettek aránya, elsősorban az általános /gimnáziumi/ oktatás, kisebb mértékben a mezőgazdasági és közgazdasági képzés rovására. Ezek a tendenciák lényegében a nappali tagozaton kialakult folyamatokat is tükrözik.

A felsőoktatásban az elmúlt 20 évben tanulmányi áganként is és időszakonként is eltérő tendenciák alakultak ki a végzettek szakmai összetételét illetően. Az 1975 utáni években diplomát szerzettek kisebb hányada lett műszaki vagy mezőgazdasági szakember, míg a többi ágakban végzettek nagyobb arányt képviselnek, mint a korábbi időszakokban.

A középiskolákban és felsőoktatási intézményekben
végzettek megoszlása a képzettség jellege szerint
%-ban, 1980

	A középiskolákban		A felsőoktatási intéz- ményekben	
	összesen	nappali tagozaton	összesen	nappali tagozaton
végzettek megoszlása %-ban				
Gimnázium	40,0	46,2	-	-
Műszaki	30,1	22,7	28,3	31,0
Mezőgazdasági	3,9	4,5	6,5	8,6
Közgazdasági	12,4	10,1	10,0	9,4
Egészségügyi	3,8	6,3	8,8	11,6
Oktatási, közművelési	2,2	3,6	41,3	33,6
Jogtudományi	-	-	3,4	3,2
Művészeti	0,7	1,0	1,7	2,6
Egyéb	6,9	5,6	-	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A következő évtizedekben végzők szakágankénti strukturájának alakulásá-
ról nincs kialakult állásfoglalás, ezért az előrejelzés a jelenlegi arányok
figyelembevételével készült.

d/ A halandóság alakulása iskolai végzettség szerint

1980-ban 1000 fő 15 éven felüli lakos közül közel 17 halt meg az 1970.
évi 14 fővel szemben. A meghaltak aránya minden iskolai végzettségi csoport-
ban magasabb, mint tíz évvel korábban.

A halandóság alakulása iskolai végzettség
szerint

	1000 fő				
	felsőfoku iskolás	középis- kolás	általános iskola 8 osztályát	általános iskola 7 osztályát, vagy keve- sebbet	összes lakosra
	végzettre				
útó halálozás					

1970

férfi	9,84	7,13	7,48	24,30	15,12
nő	3,92	3,81	4,21	20,97	12,88
együtt	7,99	5,44	5,84	22,44	13,95

1980

férfi	11,09	9,16	8,17	43,02	18,63
nő	4,32	4,91	5,45	31,30	15,23
együtt	8,38	6,86	6,86	36,06	16,85

A férfiak halálozási aránya minden iskolai végzettségi csoportban meghaladja a női népesség halandósági mutatóit.

Az alacsonyabb iskolai végzettségűek magasabb halandósága az idősebb korösszetételekkel csak részben indokolható, mivel ezek a tendenciák a fiatalabb korcsoportokban is érvényesülnek.

A középiskolát végzettek közül a 60-74 éves férfiak, illetve a 45 éven felüli nők halandósági arányszáma is magasabb, míg a felsőfoku végzettségű férfiaké és az 50 éven aluli diplomás nőké alacsonyabb az azonos nemű és korcsoportú népesség halálozási arányszámainál.

A népesség iskolai végzettségét és szakképzettségét közvetlenül befolyásoló tényezők alakulását együttesen vizsgálva összefoglalóan megállapítható, hogy

- az iskolai tanulmányaikat /nappali, esti és levelező oktatásban/ befejezők - elsősorban a nők - között a felsőfoku és középiskolát végzettek aránya, a népességben képviselt hányaduknál lényegesen magasabb, továbbá az általános iskola 8 osztályát befejezők nagyságrendje lényegében teljeskörűnek tekinthető, mivel a jelenlegi 94-95 %-os arány csak nagyon lassan és kismértékben emelhető;
- a meghaltak között nagy arányt képviselnek a 8 osztályt vagy kevesebbet végzettek. Arányuk a következő években fokozatosan csökken, de előreláthatóan még tartósan magasabb lesz a népességben képviselt arányuknál.

A 15 éves és idősebb népesség, az iskolai tanulmányaikat befejezők, illetve meghaltak iskolai végzettségének különbségeit az 1980.évi adatok alapján a következő adatok szemléltetik:

A 15 éves és idősebb népesség, az iskolai tanulmányaikat befejezők és a meghaltak iskolai végzettség szerint

	1000 fő közül				
	felsőfo- ku isko- lát	középis- kolát	szakmunkás- képző is- kolát, szakisko- lát	általános iskola 8 osztályát	általános iskola 7 osztályát és keve- sebbet
	végzett				
férfiak					
15 éves és idősebb népesség	7	16	17	31	29
a tanulmányaikat be- fejezők /+/	8	20	46	22	4
a meghaltak /-/	4	8	21		67
nők					
15 éves és idősebb népesség	4	17	6	34	38
a tanulmányaikat be- fejezők /+/	10	31	22	33	4
a meghaltak /-/	1	6	14		79
népesség összesen					
15 éves és idősebb népesség	6	17	11	33	34
a tanulmányaikat be- fejezők /+/	9	25	34	28	4
a meghaltak /-/	3	7	19		71

A következő évtizedekben a népesség, a tanulmányaikat befejezők, illetve a meghaltak iskolai végzettségében meglévő különbségek előreláthatóan csökkenni fognak, mivel a végzők megoszlásában lényeges változás nem várható, a meghaltak között pedig - a magasabb iskolai végzettségű generációk idősebb korcsoportokba lépésével - lassan emelkedni fog a 8 osztályt, majd a középiskolát és felsőfokú iskolát végzettek aránya.

Az előzőekben vizsgált tényezők figyelembevételével - részletes számítások alapján - a népesség iskolázottsági színvonala várhatóan a következő évtizedekben is tovább fog emelkedni, de a növekedés üteme lassabb lesz, mint 1980 előtt.

A népesség iskolai végzettségének várható alakulása 2000-ig

A következő évtizedekben az iskolázatlanabb generációk egyre idősebb korcsoportokba kerülnek és a népességből fokozatosan kilépnek, ugyanakkor a 15 éven felüli népességbe belépő korosztályok többsége legalább általános iskolai végzettséget és nagy hányada közép- illetve felsőfoku végzettséget is szerez. Ennek hatására - miközben a népesség száma alig változik - a legalább 8 osztályt végzettké mintegy harmadával, ezen belül a szakmunkásképző iskolai, szakiskolai végzettségüké 80-90 %-kal, a középiskolai és felsőfoku végzettségüké mintegy 60 %-kal lesz több 2000-ben, mint amennyi 1980-ban volt, ugyan-ezen idő alatt a 7 osztályt vagy kevesebbet végzettek száma harmadára csökken.

A nők iskolázottsága továbbra is gyorsabb ütemben emelkedik mint a férfiaké, így már 1990 után köztük többen fognak középiskolai vagy magasabb végzettséggel rendelkezni, mint a férfiak.

A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettségének alakulása 1980-2000 között

Népesség összesen 1000 főben	Ebből				
	felsőfokú iskolát	középis- kolát	szakmunkásképző iskolát, szakiskolát	általános iskola 8 osztályát	általános iskola 7 osztályát vagy kevesebbet
	végzett				

1000 férfi közül

1980	3 983,3	73	159	167	311	290
1990	3 984,7	90	196	235	317	162
2000	3 981,0	103	237	296	286	78

1000 nő közül

1980	4 385,0	44	171	58	343	384
1990	4 411,3	67	226	90	362	255
2000	4 423,4	86	287	121	360	146

1000 lakos közül összesen

1980	8 368,3	58	165	110	328	339
1990	8 396,0	78	211	159	341	211
2000	8 404,4	94	263	204	325	114

A nők aránya

- a felsőfokú iskolát végzettek között az 1980.évi 40 %-ról 2000-ig 48 %-ra,
- a csak középis-
kolát végzettek között az 1980.évi 54 %-ról 2000-ig 57 %-ra,
- a szakmunkásiskolát vagy szakiskolát végzettek között az 1980.évi 28 %-ról 2000-ig 31 %-ra,

- a csak 8 osztályt végzettek között az 1980.évi 55 %-ról 2000-ig 58 %-ra,
- a 8 osztálynál kevesebbet végzettek között az 1980.évi 59 %-ról 2000-ig 67 %-ra

fog emelkedni.

2000-ben a 20 éven felüli népesség több mint fele lesz közép- vagy felsőfokú végzettségű és több mint 40 %-uk iskolai oktatásban szerzett szakképesítéssel is rendelkezni fog.

Az iskolai szakképzettséggel rendelkezők a végzettség jellege szerint

Jelleg	1000 fő					
	felsőfokú iskolai		középfokú iskolai		szakmunkásképző iskolai, szakiskolai	
	végzettségű közül					
	1980	2000	1980	2000	1980	2000
Ipari, építőipari	227	254	390	408	777	763
Mezőgazdasági	91	93	97	90	45	45
Szállítási, hírközlési	11	15	27	35	0	0
Kereskedelmi	11	13	70	71	134	152
Egészségügyi	86	75	25	63	10	11
Oktatási, közművelődési	366	383	72	50	-	-
Művészeti	18	14	11	17	-	-
Jogtudományi, igazgatási	65	38	-	-	-	-
Közgazdasági	80	82	301	255	11	10
Egyéb	45	33	7	11	23	19
Összesen	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000
Szakmai végzettséggel rendelkezők 1000 főben	484,8	788,2	727,6	1 096,3	922,5	1 714,0

A jelenlegi képzési arányok mellett a felsőfoku végzettségük száma a következő két évtizedben mintegy 60 %-kal emelkedik. Ennél kisebb mértékben növekszik az egészségügyi /43 %/, a művészeti /24 %/ képezésük száma, míg a jogtudományi, igazgatási végzettségük mennyisége tovább csökken mintegy 4-5 %-kal.

A középiskolai szakképzéssel rendelkezők számának átlagosan 50 %-os növekedése mellett az egészségügyi képezésük száma 2000-ig az 1980. évinek közel négyszeresére, a művészeti képezésüké több mint kétszeresre emelkedik, míg a mezőgazdasági szakképezésük száma alig 40 %-kal, a közgazdasági képezésüké mindössze 27-28 %-kal lesz magasabb, mint husz évvel korábban.

A munkaképes koru és az aktiv kereső népesség iskolai végzettségének alakulása

A munkaképes koru népességben - a fiatalabb korösszetételből adódóan - minden időszakban nagyobb hányadot képviselnek a magasabb iskolázottságúak, és lényegesen kevesebb közöttük a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségű, mint az összes népességben.

1980-ban a munkaképes koru népességből minden 14-ik felsőfoku iskolai, minden 5-ik középiskolai, minden 7-ik szakmunkásképző iskolai, szakiskolai végzettségű, minden 3-ik az általános iskola 8 osztályát végezte, és minden 5-ik tartozik az általános iskola 8 osztályánál alacsonyabb végzettségük közé.

A felsőfoku és szakmunkásképző iskolai, illetve szakiskolai végzettségűeknek nagyobb hányada férfi /59 %, illetve 72 %/, míg a középiskolai és 8 osztályt végzettek között a nők képviselnek magasabb arányt /54 %, illetve 53 %/. A 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek közel fele férfi, fele nő.

2000-ig a munkaképes koruak számának csekély csökkenése mellett a felsőfoku iskolai és a középiskolai végzettségük száma az 1980. évi létszámnak mintegy másfélszeresére emelkedik, szakmunkásképző iskolai, illetve szakiskolai végzettséggel közel kétszer annyian fognak rendelkezni. Ugyanezen idő alatt a 8 osztályt végzettek száma 25 %-kal, az ennél alacsonyabb végzettségűek száma 85-90 %-kal lesz kevesebb az 1980. évinél.

A munkaképes koru népesség legmagasabb iskolai végzettsége
2000-ben

Iskolai végzettség	1000 fő		
	férfi	nő	összes
	munkaképes koru közül		
Felsőfoku iskolai	104	107	106
Középiskolai	257	359	305
Szakmunkásképző iskolai, szakiskolai	361	176	273
Általános iskola 8. osztálya	253	337	293
Általános iskola 7 osztály és kevesebb	25	21	23
Összesen	1 000	1 000	1 000

A jelenlegi iskolázási arányok mellett 2000-ben a munkaképes koru nőknek a férfiaknál nagyobb hányada lesz felsőfoku és középiskolai végzettségű és többen fognak 8 osztályos végzettséggel rendelkezni, míg a férfiak között tovább emelkedik a szakmunkásiskolai végzettségük aránya.

1980-ig a közép- és felsőfoku végzettségűek az átlagosnál nagyobb arányban folytattak aktív kereső tevékenységet, míg a 8 osztályos és ennél alacsonyabb végzettségűek között többen tartoztak az inaktív keresők, illetve eltartottak közé elsősorban a női népességből. Így az aktív keresők iskolázottsága minden vizsgált időszakban magasabb szintű volt, mint a munkaképes koruké. A jelenlegi magas foglalkoztatási arányok fenntartása esetén az aktív keresők iskolai végzettség szerinti összetétele egyre inkább közelíteni fog a munkaképes koru népesség iskolázottságához.

Következtetések

A társadalmi, gazdasági folyamatok más irányu vizsgálatai alapján közismert, hogy a magasabb iskolázottságúak életvitele, életmódja, a munkavégzés-

sel, életkörülményekkel kapcsolatos igényei számottevően különböznek az alacsonyabb iskolai végzettségűek ilyen irányú elvárásaitól.

A felső- és középfoku végzettségűek - különösen a szakmai képzettséggel is rendelkezők - átlagosnál nagyobb hányada vállal munkát, és - ha ebben más körülmények nem befolyásolják - munkavállalásuknál a kvalifikált munkát és egyre inkább az intellektuális munkákat igénylik. Az eltartottak és a segéd- illetve kisegítő munkát végzők nagy hányada tartozik a 8 osztályt végzett, vagy alacsonyabb iskolai végzettségűek közé. A magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban veszik igénybe és minőségében is jobb egészségügyi, kulturális, kommunális ellátást kívánnak. Jellemző e csoportra a megelőző orvosi ellátás nagyobb mértékű igénybevétele, közülük többen kívánják gyermekeik közép- és felsőfoku továbbtanulását, igényesebbek a kulturális lehetőségek választásánál és lakáskörülményeik megteremtésénél is a színvonalasabb körülmények megvalósítására törekszenek. Az általános társadalmi normáktól eltérő életvitelű /munkakerülő, bűnöző, alkoholista/ rétegekben nagyobb számban találhatóak a legalacsonyabb iskolázottságúak.

Az iskolázottság különbségei jól érzékelhetők a demográfiai folyamatokban /a családtervezésben, a gyermekvállalásban, gyermeknevelésben és a halálozási arányokban/ is. Az iskolai végzettség változásával tehát várható a lakosság magatartásának, a munkavégzéssel, a társadalmi szolgáltatásokkal kapcsolatos igényének és életmódjának alakulása, továbbfejlődése. Ezen összefüggések mélyebb vizsgálata és számszerű elemzése további kutatási feladat.

A NÉPESEDÉS ÉS AZ OKTATÁS KAPCSOLATA; PROGNÓZISOK ÉS
OKTATÁSI STRATÉGIA

1982 tavaszán a Népeségtudományi Kutató Intézet néhány alapvető kérdésben vizsgálatokat indított a népesedés és az oktatás összefüggéseiről. Az első szakasz zárótanulmányát az Oktatáskutató Intézet és a Népeségtudományi Kutató Intézet röviddel ezelőtt tudományos szeminárium keretében vitatta meg. Előadásunkban e tanulmány összefoglaló megállapításaira, következtetéseire támaszkodunk, kiegészítve a prognózisok készítésének, az oktatási stratégia kialakításának néhány főbb tapasztalatával.

Bevezetőleg szeretném mondanivalónk lényegét kiemelni, előrebocsátva, hogy előadásunk nem módszertani, inkább problémafeltáró jellegű.

- A kétségtelen eredmények ellenére a demográfiai tényezők figyelembevétele az oktatásban igen alacsony hatékonyságu, szűk körű, lényegében a népességprognózisok korlátozott alkalmazásával egyenlő.
- A jövőben több szempontból új, megváltozott feltételekkel kell számolni: a népesedésnek nagyobb hatása lesz az oktatáspolitikára, az oktatás fejlesztésére; megnövekedett hangsúlyt kap az oktatásnak a népesedésre gyakorolt hatása.
- A népesedési és oktatási folyamatok alapvetően hosszú távu jellegéből következően fokozódik a hosszú távu /2-3 évtizedes/ megközelítés szerepe; szemléletváltásra van szükség a döntéselőkészítésben is, erősíteni kell a stratégiai megalapozást a kutatásokban, a prognózisokban és a tervezésben egyaránt.
- Nem várható gyors változás; nagyobb hangsúlyt kell kapnia mindebből következően az átfogó elemző, értékelő munkának, az oktatási és demográfiai kutatások szoros kapcsolatának. A belátható jövőbeli változások irányait, a továbblépés szükséges, illetve lehetséges eszközeit, valamint a kutatások ill. a tervező, prognosztizáló munka feladatait az eddigi fejlődés és a jelenlegi helyzet átfogó értékelése alapján vizsgálhatjuk.

Melyek tehát a népesedés és oktatás kapcsolatában a multbeli fejlődés legfőbb jellemzői?

a/ Az elmúlt két évtizedben az oktatáspolitikában, az oktatástervezésben, az oktatás fejlesztésében, a kutatásokban a demográfiai tényezőket többnyire elégtelenül, megkésve, ill. következtetlenül, jórészt hibásan vették figyelembe. /Néhány példa erre: az 1960.évi reform egybeesése a nagylétszámú korosztályok iskolába lépésével; a demográfiai hullám egyoldalú levezetése a szakmunkásképzésben 1967 után; megkéssett reagálás a demográfiai okból megugrott felsőoktatás iránti igényekre 1971-től; a körzetesítés indokolatlan mértékei; az iskola és a család munkamegosztásának változása./

Az okok között meghatározó

- a hosszú távu szemlélethiány;
- a társadalmi tervezés kifejeletlensége: az oktatás és a társadalmi folyamatok közötti kapcsolatok figyelembe vételének elégtelensége;
- az oktatástervezés egyoldalúsága, részbeni működése, eredménytelensége - az oktatás távlati fejlesztési stratégiájának kialakulatlansága.

Egészében véve a demográfiai tényezőket jószerivel csak a beiskolázásokban, a szakmunkaszükségleti tervezésben, a hálózatfejlesztésben vették figyelembe. A legutóbbi években ugyancsak megkésve, de már centrális kérdéssé vált az újabb demográfiai hullám átvonulása.

Ezen a ponton néhány további alapvető tervezési-prognosztizálási problémát kívánunk kiemelni.

b/ A hosszú távu tervezés prognosztizálási szakasza az oktatásban eredménytelen volt, több okból is:

- A feltételek változására, az oktatástervezést befolyásoló, meghatározó tényezők feltárására nem készült átfogó prognózis /csak részben, jórészt kívülről, más területek kutatási eredményeiből/.
- Egészében hiányzott a más területekkel való kapcsolódás vizsgálata; ami elkészült /az MTA gondozásában/, az nem prognózis, hanem értékes, szemléletében új, "konceptiópótló" célzatu fejlesztési stratégiai elgondolás volt.

Mindezek következtében az elkészült prognózisok számanyagának lehetséges hasznosítása sem történt meg. /Az iskolázottságra, szakképzettségre, a demográfiai cserére vonatkozóan készített számítások felhasználása hiányzott, illetve több szempontból hiányos maradt./ Így pl. a demográfiai hullámra történő sokoldalú felkészítés, a magasabb iskolázottság-szakképzettség hasznosítása vagy a demográfiai cserével kapcsolatos telítődéshez közelítés hatásainak vizsgálata nyitott kérdések maradtak.

Egészében tehát késik a módszertani továbbfejlesztés, az alternatívák képzése, a célszerű modellekbe szervezés, illetve a munkát könnyítő számítógéprevitel lehetőségeinek kihasználása.

A prognosztizálás hiányosságai, problémái mellett ugyancsak kiemelés kíván az oktatási stratégia szempontjából az alternatívák, illetve a társadalmi tervezés kérdése is.

c/ Az alternatíva-képzés a tervezés egészének ma még jórészt megoldatlan problémája, a hosszú távú tervezésben sajátosan megkülönböztetett fontossággal - vetődik fel. A legutóbbi időkig makro- és ágazati szinten egyaránt lényegében nem voltak stratégiaileg különböző alternatívák, csak ütem-, illetve "pénz"-alternatívák /utóbbiak: "kevés" - "kevesebb", illetve "irreális" alternatívák - az irreális alternatíva valójában a megvalósíthatatlanul magas ráfordítást igénylő változat, ami a "megoldást" nyújtaná/.

A 2000-ig szóló hosszú távú tervezési szakaszban is - néhány pozitívan kiemelhető részterület kivételével - csak a társadalmi-gazdasági fejlődés egészére léteztek karakterisztikusan eltérő alternatívák. Az okok között kiemeljük a következőket:

- Viszonylag kevés figyelem fordult a társadalmi értékek kezelésére /tervezésére, közelítésére, alkalmazására/;
- Elégtelen ismeretek a fejlesztési stratégia kialakításában, kellő jártasság hiánya a folyamattervezésben;
- Kapcsolódások nem kellő figyelembe vétele, illetve hiánya;
- Módszertani megalapozatlanság, metodikai koordinátlanság.

Az oktatás tervezésében az alternatíva kérdése sajátosan vak vágányra futott; a legutóbbi időnkig lényegében egyet jelentett az iskola különböző szerkezeti modellvariánsaival. /8 osztály, 10 osztály, 12 osztály stb/.

d/ Hasonlóképpen megoldatlan az oktatástervezés szférájában a társadalmi tervezés. A megoldás - úgy tűnik - egyetlen járható utjává a kutatás és a tervezés szoros kapcsolódása vált, mégpedig oly módon, hogy egyrészt az oktatási kutatásokban - korábban elsősorban az MTA PKCs, majd az OKI révén - örövendetesen gazdagodott a társadalmi folyamatokhoz /így a népesedési folyamatokhoz/, a területi fejlesztéshez kapcsolódás. Másrészt a gazdasági tervezésen tulmutató társadalmi tervezési megközelítéssel az oktatás, nevelés, képzés, művelődés, kulturálódás társadalmi folyamatai a szűken vett iskolarendszerű oktatás tervezésénél átfogóbb, lényegesen szélesebbkörű művelődéstervezéssé integrálódnak.

Ez a folyamat természetesen az oktatás és a demográfia érintkezési területét is szélesíti, növeli a követelményeket az interdiszciplinális kutató-tervező munkában. Az oktatásban ez elsősorban - közismerten - a közgazdasági, pedagógiai, szociológiai, pszichológiai, demográfiai megközelítések szoros kapcsolódását jelenti.

Más vonatkozásban is megnövekedett igényeket vonz a kutatás és tervezés társadalmi jellegének bővülése. A társadalmi fejlődési folyamatok kutatása, prognosztizálása, tervezése egyértelműen adathiányt eredményez. Ez annak ellenére igaz, hogy mind a népesedés, mind az oktatás rendkívül gazdag statisztikai háttérrel bír; ugyanis a művelődés folyamatának, a rétegek, csoportok jellemzőinek, változásának, az életmód átalakulásának leírása feltétlen többletadat-igénnyel jár.

e/ Még egy összefüggés feltétlenül kiemelést érdemel: ez a tervezés nyitottságának, demokratizmusának fokozottabb érvényesítése. Ezzel kapcsolatban megkülönböztetett fontossága van a társadalmi érdekcsoportok feltárásának, az érdeklőköztetés és -egyeztetés megfelelő szinten és eszközökkel történő érvényesítésének. Ez a feladat egyértelműen előrelépést követel: a makroszintű tervezés kiegészítését mikroszintű kapcsolatok és hatások kutatásával, fejlődési tendenciáik vizsgálatával, előrejelzésével.

Az oktatáspolitikának, a tervező, kutató munkának az előzőekben említett hiányosságai, problémái jelzik azt az átfogóbb gondot is, hogy mindeddig lényegében fehér folt maradt a népesedési és az oktatási folyamatok kapcsolatának érdemi, átfogó kutatása. Nincs kellően tisztázva, illetve részben és egyoldaluan érvényesült az oktatáspolitikai és a népesedéspolitika összefüggésrendszere, kölcsönös hatásmechanizmusa. Ebből adódóan a legelemibb mennyiségi összefüggések kivételével valójában szinte teljességgel érintetlenek maradtak a minőségi összefüggések. Így az oktatáspolitikai nagy mértékben figyelmen kívül hagyta a család, a család funkcióinak változását, demográfiai jellemzőinek módosulását is. Ennélfogva természetesen megalapozatlanná vált az oktatáspolitikának a család és az iskola közötti munkamegosztására kialakított gyakorlata.

A jövőben - a népesedés és az oktatás kapcsolatát vizsgáló kutatások eddigi eredményei szerint - több vonatkozásban is - új súlypontokkal, alapvetően hosszú távú megközelítésben, - más - a múltbelitől eltérő természetű - kapcsolatokkal kell kiemelten foglalkozni a kutatásokban. Ezek között néhányat különösen fontosnak tartunk:

a/ A demográfiai folyamatok, strukturák szerepe több vonatkozásban is megnövekszik, jellegében változik. A tartósan alacsony születésszámok és a visszatérő létszámhullámzás a hosszabb távú jövőben több vonatkozásban is nehezen, feszültségekkel terhesen kezelhető determinációkat jelentenek az oktatás számára, erősen behatárolják az oktatáspolitikai mozgásterét. Ez egyben módszertanilag azt is igényli, hogy a vizsgálatok irányának fokozottabban a strukturák finomabb kezelése felé kell eltolódnia.

b/ Nagyobb figyelmet kell fordítani a minőségi összefüggésekre az egész oktatási-képzési-művelődési rendszerben, szoros kapcsolatban a társadalmi igények alakulásával, a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklődésével.

c/ Fől kell készülni arra, hogy új módon vetődnek fel a területi összefüggések. A korábbi évtizedekben lezajlott területi mobilitási folyamatok nyomán, valamint annak következtében, hogy a jövőbeli tartósan alacsony globális élveszületési arányok mögött a születések növekvő hányada a városokra, városias településekre koncentrálódik, a területi feszültségek főbb településtípusonként tartósan ellentétes előjellel jelentkeznek. Ez az oktatás szempontjából azt jelenti, hogy:

- az alacsonyabb iskoláslétszámok alig lesznek jellemzőek a városokban;
- a falvak jelentős részében viszont az elnéptelenedés tendenciájának ellensúlyozásában fokozott szerephez jut az oktatási, kulturális intézményhálózat.

Az eddigi kutatási eredmények azt jelzik, hogy az oktatást is magában foglaló, átfogó művelődéstervezés a társadalmi-gazdasági folyamatok szervesen összetartozó "keretét" képező integrálódott, vagy integrálódó területi egységekben realizálható /ilyen keretet képezhetnének - a kutatások szerint - a középfokú szerepkörű települések és vonzáskörzeteik/.

d/ Egyértelmű következtetésként rajzolódik ki továbbá az is, hogy az oktatás fejlesztési stratégiájában az

- egyes korosztályok létszámával,
- a változások hullámnázásával,
- a területi összefüggések változásával

legalább egyenranguan, a minőségi tényezők szintjén kell kezelni a családot; sőt: minden valószínűség szerint a népesedés és az oktatás kapcsolatában hosszabb távon az egyik döntő elem éppen a család lesz.

e/ Nem utolsó sorban az eddiginél is nagyobb figyelmet kell fordítani

- a sérült gyermekek,
- cigánygyermekek és
- szélesebb megközelítésben a többoldaluan is hátrányos helyzetűek

iskolázására, nevelésére, megfelelő feltételeik biztosítására. Ezt alátámasztja az, hogy a sérült gyermekek számának a multbelinél kisebb mértékű növekedése mellett is arányuk tovább nő; sérülésük szerinti összetételük is kedvezőtlenül változik. Ez mint társadalmi és oktatáspolitikai feladat, feltétlenül hatványozottabban kerül előtérbe.

Hasonlóképpen nem növekszik lényegesen a következő évtizedekben az iskoláskorú cigány fiatalok száma sem. Ugyanakkor az sem lehet kérdéses, hogy az oktatásnak, művelődésnek a cigányság további társadalmi beilleszkedésében döntő szerepe van, emiatt jelentősége is oktatáspolitikai mértékű.

Végezetül szeretnénk kiemelni azt, hogy a kulturális, tudati tényezők szerepe nagy és növekvő a népesedésben és a népesedéspolitikában. Ez természetesen teszi szükségessé

- az oktatás által közvetített értékek,
- az intézményrendszerhez kapcsolódó feszültségek és az ebből adódó hatások

figyelembe vételét a népesedés alakulásával, a népesedéspolitika formálásával kapcsolatban.

Az előadásban természetesen csak főbb vonalaiban vázolt problémák és feladatok a népesedés és oktatás összefüggéseinek alapos kutatási igényére hívhatták föl csupán a figyelmet. A népesedés és oktatás összefüggéseinek, kölcsönhatásainak átfogó feltárására életre hívott kutatási irány fő célja éppen abban jelölhető meg, hogy

- lényeges előrehaladást érjen el az oktatás- és művelődéspolitika demográfiai vonatkozású tudományos megalapozásában,
- a távlati oktatás- és művelődés-tervezés demográfiai igényeinek kielégítésében,
- a népesedéspolitika és a művelődéspolitika kapcsolatainak feltárásában,
- az iskolázottságnak a demográfiai folyamatokra és magatartásra gyakorolt hatása megismerésében.

Igen lényegesnek tartjuk, hogy a mennyiségi szempontok mellett döntő elmozdulás történjék a minőségi megközelítés irányában. Ez feltételezi, hogy a kutatási program megvalósítását a kutatások szükséges kapcsolódása mellett a tervezői-kutató kooperáció és a tervezés módszertani fejlődése is kíséresse, elősegítse.

AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT PROGNOSTIZÁLÁSÁNAK LEHETSÉGES
MÓDSZEREIRŐL

Mielőtt rátérnénk az egészségi állapot prognosztizálásának metodikai problémáira, célszerűnek tűnik rövid áttekintést adni az egészségi állapot prognózisával szembeni igények, elvárások alakulásáról, annál is inkább, mert azok nagy mértékben meghatározzák a prognosztikai munkával szembeni követelményeket. A 70-es évek elején - nem utolsósorban a társadalmi tervezési törekvések felerősödése, illetve az infrastrukturális beruházások viszonylagos preferálása következtében - egyre gyakrabban hangzott el az egyes társadalmi szférák tervezésével szemben kifogásként, hogy az nem az egyes területeken felmerülő szükségletekből, illetve az azok kielégítésére megfogalmazódott társadalmi célokból indul ki, hanem valójában eszközjellegű mutatókat /pl. ellátottsági mutatók/ emel a cél rangjára. Ez az egészségügy tervezése terén úgy jelentkezett, hogy az orvosok, ágyak, körzetek száma stb. szerepelt a fő tervcélkitűzések között és az egészségi állapot jellemzői ehhez képest alárendelve, mintegy a fejlődés következményeiként jelentek csak meg.

Az intézményi-ellátottsági mutatók prioritása a tervekben önmagában nem lenne probléma - hisz a terv csak kellően operacionalizált célokat tud kezelni - akkor, ha azok az egészségügyi állapot által determinált szükségletekből lettek volna levezetve. De - mint ahogy erre a bírálók is rámutattak - ez elmaradt, aminek okai informátlanságra, gyógyításcentrikus szemléletmódra stb. vezethetők vissza. Mindez nem jelenti azt, hogy ne fogalmazódtak volna meg tervcélkitűzésként az egészségi állapot egyes jellemzői /pl. tbc visszaszorítása, csecsemőhalandóság csökkenése, sőt ezekhez egy jól különhatárolt - s mint a gyakorlat is igazolta - helyesen megválasztott intézményhálózat-fejlesztési politika is párosult. Ezeknek a betegségekhez, illetve egészségügyi problémákhoz azonban viszonylag könnyű és kézenfekvő volt az intézményhálózat egyes elemeinek fejlesztését hozzárendelni, ugyanakkor a mai egészségügyi problémákról ez korántsem mondható el.

Az intézményi ellátottsági mutatók, illetve az egészségi állapot jelzőszámainak ez a viszonylagos elszakadása az egészségügy távlati terveiben különösen a kompromisszumkötéskor hordoz magában veszélyeket. Informáltságunk miatt

ugyanis a kompromisszumokat az eszközjellegű mutatók terén kötjük, de ami az eszközműtatók terén megengedhető kompromisszumnak tünik az nem biztos, hogy az intézményhálózat-fejlődés által befolyásolt egészségi állapotjelzők terén is annak bizonyul. Példa erre a relative olcsóbb járóbetegellátás preferálása az 50-es, 60-as években a fekvőbetegellátással szemben, ami - többek között - azon a feltevésen alapult, hogy a járóbetegellátás meg tudja akadályozni a kórházba kerülést. /Az 50-es években a hospitalizációs szükséglet jelentős csökkenését prognosztizálták./ Az egészségügyi szükségletek azonban ugy alakultak, hogy egy bármennyire hatékony járóbetegellátás sem tudta volna a hospitalizációs szükséglet növekedését megakadályozni, ennek következtében feszültségek keletkeztek a fekvőbetegellátás iránti szükségletek kielégítésében, s ez nyilván éreztette hatását az egészségi állapot alakulásában is.

Az eszköz, illetve céljellegű egészségügyi mutatókról fentebb elmondottak alapján - elsősorban tervezési szempontból - fontos követelményként fogalmazódik meg az egészségi állapot prognosztizálásával szemben, hogy annak mutatóit fokozott mértékben kapcsoljuk össze az egészségügyi intézményellátottsági-forgalmi adatokkal, elősegítve ezáltal az egészségügyi hálózatfejlesztés, ill. működés hatékonyságának jobb megítélését.

Az egészségi állapot prognosztizálásának egy másik kulcsfontosságú problémakomplexuma magának az egészségnek, illetve betegségnek az értelmezése. Az egészségügyi tervezők körében a még ma is domináló, tradicionális orvostudományi gondolkodásmódon alapuló betegség, ill. gyógyításcentrikus szemlélet következtében egy erősen leszűkített, ma már egyre kevésbé elfogadható egészségértelmezés uralkodik, amely csak magára a betegségre koncentrál s a betegség társadalmi-gazdasági-természeti feltétel-, illetve következményrendszere viszonylag kevés hangsúlyt kap. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbb, hogy az ily módon kibővített betegség, ill. egészségfogalomban való gondolkodás egyre inkább feltétele a hagyományos gyógyító munka sikerének is: a megelőzéshez, rehabilitációhoz pedig nélkülözhetetlen.

Az egészségi állapot prognosztizálásánál alkalmazott egészség-, ill. betegség-értelmezésnél nemcsak az egészségügyi tervezői igényeket kell szem előtt tartani, hanem más, az egészségüggyhez kapcsolódó társadalmi szféráét is. Ezek közül kiemelkednek a népesedéspolitika /lásd minőségi értelemben vett reprodukció/ szociálpolitika /nyugdíjrendszer, időskoru ellátás, rehabilitáció, többoldaluan hátrányos helyzet/ életmód, közvéleménykutatás, stb. felől megfogalmazódó elvárások.

Az egészségi állapot prognosztizálásával szembeni sokoldalú elvárások szükségessé teszik, hogy egy kibővített társadalomtudományos gondolkodásmódon nyugvó egészség-betegség fogalomban gondolkodjunk, melynek fő komponensei a következőkben körvonalazhatók:

- fizikai /szervi- fiziológiai zavarmentesség/
- szellemi /egészségügyi kulturáltság, szubjektív egészségmegítélés, egészségügyi jólétérzet/
- pszichikai /kreativitás, kommunikációs készség, depresszió/
- szociális /szociális biztonság, időskorukról való gondoskodás, szocializáció/.

Természetesen az ily módon kibővített egészségfogalom ma még csak azt a célt szolgálhatja, hogy megmutassa a korszerűsítés irányait: számos elméleti és empirikus kutatás szükséges még, hogy a fenti fogalomban való gondolkodás általánossá válhasson és áthassa gyakorlatunkat. Az egészségértelmezés korszerűsítésére irányuló törekvések sikere nem utolsósorban attól függ, hogy mennyire sikerül az egészség, illetve betegség fogalmat operacionalizálni. Ez a követelmény eddig meglehetősen alárendelt szerepet játszott és ez nagymértékben kihatott arra, hogy a különböző egészségfogalmak meglehetősen általános szinten mozogtak és nem hatották át kellően a tervezői gondolkodást.

A fenti általános követelményeket szem előtt tartva az egészségi állapot prognosztizálásával szembeni elvárások a következőkben összegezhetők:

- tárja fel az egészség, illetve betegség alakulásában szerepet játszó társadalmi-gazdasági-természeti tényezőket, beleértve az egészségügyi ellátó hálózat hatását is;
- mutassa ki az egyes befolyásoló tényezők hatását, egymással való kapcsolódását;
- sulyuk és egészségre való hatásuk alapján rangsorolja veszélyesség szempontjából az ún. rizikófaktorokat, elősegítve ezáltal a társadalmi cselekvés helyes irányának és intenzitásának megválasztását;
- tárja fel az egészségben lévő társadalmi differenciákat, az az egészségkárosító hatásoknak fokozott mértékben kitett, veszélyeztetett társadalmi rétegeket, csoportokat, továbbá mutasson rá a betegség társadalmi-gazdasági kihatásaira.

Tekintsük át ezek után röviden, hogy a jelenlegi információk, illetve eszköztár birtokában milyen lehetőségek kínálkoznak a vázolt követelményeknek megfelelő egészségi állapot prognosztizálására.

Az egészségügyi statisztika legfejlettebb elemei demográfiai jelzőszámok, /várható élettartam, halálozási statisztika stb/, amelyek jelentősége a halandósági viszonyok romlása miatt a jövőben növekedni fog. E mutatók prognosztikai célú felhasználását növelhetjük azáltal, ha a halálozási statisztikát megpróbáljuk szorosabb összefüggésbe hozni a mobilitási viszonyokkal, egyes társadalmi-gazdasági jellemzőkkel.

A szakirodalomban próbálkozások történtek a halálozási statisztikából nyerhető információk bővítésére. Ilyen pl. az ún. "bioszociális veszteségek" mutatója, amelyet úgy kapunk meg, hogy az élet egy választott felső határából /pl. produktív kor felső határa, az az életkor, amikor a biológiailag indokolt halál valószínűsége megnövekszik stb./ kivonjuk az egy adott időszakban meghaltak átlagos életkorát és az így kapott átlagos egyéni veszteség mutatóját a halálesetek számával beszorozva lo ezer lakosra vetítve nem, kor, társadalmi réteg, terület, halálok stb. szerint dimenzionálva a puszta halálozási adatoknál informatívabb adatokhoz juthatunk.

Az eddigieknél nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a jövőben a szo-matometriai jellemzőknek, mivel azok megváltozása várhatóan komoly egészség-befolyásoló tényező lesz. Az e téren való kutatásoknak választ kell adni arra, hogy milyen kedvezőtlen életmódbeli, táplálkozásbeli, szabadidőmagatartásbeli stb. tényezők játszanak szerepet a negatív tendenciák kialakulásában, hol van lehetőség a megelőzésre, beavatkozásra.

A népszerűség egészségi állapotának legárnyaltabb és legmegbízhatóbb jellemzésére a különböző morbidity adatok a legalkalmasabbak. Sajnos megbízható adataink csak a kötelezően bejelentendő betegségekről vannak, s az olyan új előretörő és tendenciájában riasztó betegségek elterjedéséről mint pl. daganatos, szív- és keringésrendszeri pszichiátriai morbiditás stb. csak becsléseink vannak. Komplex morbiditási vizsgálatok, ill. hozzájuk kapcsolódó szociológiai felmérések keretében válaszolandók meg olyan - az egészségügyi el-látás szempontjából kulcsfontosságú - kérdések, mint pl. a regisztrált és la-tens morbiditás nagysága, társadalmi rétegek, területek, településtípusok közti megoszlása, az egyes betegségtípusok kialakulásában szerepet játszó tár-sadalmi-gazdasági tényezők stb.

A hospitalizált morbiditási adatok jelentőségét az adja, hogy mutatják a legmagasabb szintű ellátás iránti szükséglet alakulását. A jelenleg rendelkezésre álló adatok erre csak korlátozott mértékben adnak lehetőséget, mivel a kórházba kerülést motiváló tényezőkkel nem foglalkoznak mondván, hogy ingyenes ellátás mellett mindenki egyforma eséllyel kerül kórházba. Hogy ez nem feltétlenül így van, jól mutatja az a tény, hogy a hospitalizált morbiditás jelentős szóródást mutat aszerint, hogy milyen a kórházi ágyhoz való hozzáférhetőség. /A 10 ezer lakosra jutó belgyógyászati kezelés igénybevétele a kórházi székelyen lakóknál 395, a székelyen kívül lakóknál 233 volt. Ez annál inkább meglepő, mert a székelyen lakóknak jobban módjuk van igénybe venni a magasabb szintű járóbetegellátást, ami megelőzheti a kórházba kerülést./

Amennyiben tehát a hospitalizált morbiditási adatokat a kórházi ellátás iránti szükségletek előrejelzésére akarjuk felhasználni meg kell vizsgálni, hogy a hozzáférhetőségben, ill. egészségügyi kulturáltságban levő differenciák mennyiben térítik el a hospitalizált morbiditás nagyságát és strukturáját a valós hospitalizációs szükségletektől.

Komplex morbiditási vizsgálatok hiányában szokásos az egészségügyi intézmények forgalmi adatai alapján becsülni a morbiditás nagyságát és strukturáját. Az intézményi adatok ilyen célú felhasználásánál azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy

- az egészségügyi szolgálat igénybevétele sok tényező függvénye /egészségügyi kulturáltság, az egészségügyi intézményekhez való hozzáférhetőség, az egészségügyi szolgálat iránti bizalom, jövedelmi viszonyok stb./ és sokan nem fordulnak orvoshoz, holott betegségük azt indokolná. Erre utal a rejtett megbetegedések viszonylag magas aránya is;
- az intézményi forgalmi adatok torzítanak, mert tartalmazzák az egészségügyi munka szervezetlenségéből adódó fölösleges kezelési eseteket;
- az intézmények forgalmi adatai nem annyira a lakosság egészségi állapotától, hanem inkább az ellátó hálózat kiépítettségétől függ, mert minden új intézmény - mintegy a létet igazolandó - megteremti a maga betegforgalmát akár fölösleges visszarendelések révén is.

Az eddigiekben röviden áttekintettük az egészségi állapot jellemzésére eddig használt fő mutatókat, rámutatva azok relevanciájával kapcsolatos problémákra, illetve információtartalmuk növelési lehetőségeire. A következőkben

nézzük meg milyen újabb információk szükségesek az egészségi állapot megbízható előrejelzéséhez és hogyan integrálhatók a hagyományos és új információk egy egységes rendszerbe.

Az egészséget befolyásoló társadalmi-gazdasági-természeti tényezőknek ma még a teljes köre sem ismert, még kevésbé hatásmechanizmusuk, súlyuk. A teljesség igénye nélkül a következő tényezők sorolhatók ide:

- táplálkozási viszonyok
- életmód
- szabadidőmagatartás
- urbanizáció
- környezetszennyeződés
- klimatikus viszonyok
- ingázás
- kulturáltság
- anyagi helyzet
- közlekedés
- élet- és munkakörülmények
- interperszonális kapcsolatok stb.

A fenti egészségbefolyásoló tényezők és a szűken értelmezett egészségi állapot jellemzők közti kapcsolatteremtést jelentős elméleti tisztázatlanságok nehezítik. Ezért ma főleg hipotetikus feltevésekkel élhetünk bizonyos betegség típusok és környezeti jellemzők közötti kapcsolatokat illetően. Ilyen - ma már sok esetben empirikusan is igazolt összefüggés van az alkoholizmus és májzsugorodás, levegőszennyeződés és légzőszervi megbetegedések, dohányzás és bizonyos rákos megbetegedések, a kevés mozgás, egészségtelen táplálkozás, illetve elhízás és a szívinfarktus stb. között.

A kutatómunka feladata, hogy ezeket a főleg szakértői véleményen alapuló hipotéziseket további empirikus vizsgálatok alá vessük, és mutassuk ki az egyes tényezők súlyát, más tényezőkkel való kapcsolódását. Ha majd megértettük és igazoltuk a tényezők és az egészségi állapotjelzők kapcsolatát vállalkozhatunk arra, hogy az egyes környezeti jellemzőkre való feltevésekkel élve előrejeltsük az egészségi állapot alakulását. A munkák során célszerű támaszkodni a korszerű számítástechnikai módszereken nyugvó faktoranalízis vizsgálatokra és szimulációs eljárásokra.

Bizonyos befolyásoló tényezőknél rendelkezünk olyan küszöbértékekkel, amelyeknél magasabb értékről tudjuk, hogy az egészségre ártalmas /levegőszennyező anyagok, zajerősség, alkoholfogyasztás stb./. Ebben az esetben fel kell kutatni a társadalom azon rétegeit, amelyek a küszöbértéket meghaladó mértékben vannak kitéve e károsan befolyásoló tényezők hatásának, s rá kell mutatni, hogy ez mennyiben érezteti hatását a vonatkozó egészségi állapot-jellemzőben. Bonyolítja a helyzetet, ha az egyes tényezők kombináltan fejtik ki hatásukat, ekkor ugyanis lehetséges, hogy az egyes tényezők hatásának erőssége egyenként a megengedett küszöbérték alatt van, összességükben azonban egymás hatását felerősítve, az egészségi állapot oldaláról nem kívánatos káros hatást eredményeznek. /Pl. a zaj, a mágneses sugárzás, a víz magas klorid tartalma, ugrásszerű időjárásváltozás együttes hatása a szív- és érrendszeri betegségek növekedésével jár, annak ellenére, hogy külön-külön e tényezők az együttes hatás melletti erősségük esetében sem eredményeznek ilyen mértékű egészségkárosodást/. Ilyen esetekben a kutatómunka feladata, hogy kiszűrje e komplex hatásokban domináns, felerősítő szerepet játszó tényezőket, irányt mutatva a társadalmi beavatkozás irányába.

Nem minden esetben rendelkezünk azonban megbízható hipotézissel az egyes egészségre ártalmas tényezők, valamint betegségcsoportok közti kapcsolatra. Ekkor a kutatómunkának arra kell irányulnia, hogy az e tényezők hatásának kitett társadalmi csoportok, egészségi állapota elemzésével feltárja, hogy az egyes tényezők, mely egészségi jellemzőben éreztetik káros hatásukat.

Az egészségi állapot és az egészség feltételrendszerének fenti módon történő vizsgálatainak eredményessége nagy mértékben függ a környezeti statisztika fejlettségétől. Ezért a környezeti statisztikai rendszer kiépítése, illetve továbbfejlesztése során törekedni kell az egészségi állapot tudományos elemzésével, illetve előrejelzésével kapcsolatos szempontok érvényre juttatására.

Az egészség befolyásoló tényezők egy másik csoportjának hatása az egyének életciklusa mentén vizsgálható legjobban. Ennek során a fiatalok, produktív korúak, illetve időskorúak egészségi problémáit célszerű önállóan tárgyalni. E három réteg egészségi állapota szoros kapcsolatban van egymással, s erre az előrejelzés során fokozott figyelmet kell fordítani.

Az egyes rétegek egészségügyi problémáinak megoldatlansága tovább gyűrűződik, ezért például a 2000-ben várható egészségi állapot felvázolásánál

figyelembe kell venni, hogy azt a mai fiatal - és produktív korú népesség egészségi állapota nagy mértékben meghatározza, ennek konzekvenciáit az egészségügyi ellátó hálózat fejlesztésénél is le kell vonni.

Ilyen determináló tényező a fiatalok kedvezőtlen szometrometriai adatai, amely komoly ellenállási problémákat vethet fel a jövőben, továbbá a daganatos megbetegedéseket okozó rizikofaktorok hatása, amely lappangási ideje - mint ismeretes - husz-huszonöt év.

Az életmód, életrajz és egyéb szociológiai vizsgálatok keretében választ kell adni arra, hogy az egyes korcsoportok egészségi állapota alakulásában, mely tényezők játszanak domináns szerepet, s alternatívákon keresztül kell bemutatni, hogy e tényezők változása /pozitív és negatív irányú is/ hogyan mutatkozik meg az egészségi állapot alakulásában.

Az egészségi állapot alakulásában szerepet játszó tényezők vizsgálatánál nagy jelentőséget kell tulajdonítani az egészségügyi intézményhálózat hatásának. Az egészségi állapot és az intézményhálózat egymást kölcsönösen meghatározó tényező /legalábbis annak kell lennie/ és a jövő egészsége nagy mértékben annak függvénye, hogy az egészségi állapot által közvetített kihívásra az ellátó hálózat tud-e idejében és megfelelően reagálni. Egy aktív és komplex szűrőpolitika, új diagnosztikai és terápiás eljárások bevezetése nagy mértékben módosíthatják a betegség strukturáját, az egyes betegségek súlyosságát.

Az egészségi állapot jövőbeni felvázolása során ezért figyelembe kell venni az egyes egészségpolitikai alternatívákból, valamint a tudományos-technikai haladás eredményeinek egészségügyön belüli alkalmazásából eredő hatásokat, mint potenciális befolyásoló tényezőket.

Bár az egészségügyi szakma vonakodik tőle, mégsem mellőzhető az egészségügyi intézményhálózat egészséget károsan befolyásoló hatásának elemzése sem. A téves diagnózis, illetve terápia mellett az ugynevezett iatrogén fertőzések tartoznak ide, amelyek vizsgálata nagy nehézségekbe ütközik és csak az orvosokkal való szoros együttműködéssel valósítható meg.

Az egészségi állapot jövőbeni alakulása nagy mértékben függ a lakosság egészségügyi kulturáltságától, az egészségnek az egyének értékrendszerében betöltött helyétől, az egészségtámogató magatartás alakulásától stb. /Szakértői vélemények szerint például az USA-ban az e téren történő előrehaladásnak

tudható be, hogy sikerült a szív- és keringési rendszer betegségek növekedésének riasztó tendenciáját megfordítani./ Az egészségügy 2000-ig szóló prognózisa is feltételezi alternatívaként, hogy hatékony egészségnevelés, prevenció révén a halálozási viszonyok romlása megállítható.

Az egészségi állapot prognosztizálás nem mellőzheti az egészségi állapot szubjektív megítélésének, az egészségügyi jólétérzetnek a vizsgálatát, mert az nem csekély szerepet játszik a "kemény" egészségi állapot jellemzők alakulásában. Az egészségügyi jólétérzet nemcsak az egészségi állapot, illetve az egészségügyi ellátás színvonalának függvénye, alakulásában szerepet játszik számos egészségügyön kívüli tényező is /szociálpolitika, mobilitási lehetőségek, értelmes szabadidő eltöltési lehetőségek stb./, amelyek vizsgálata politikai szempontból sem közömbös.

Az egészségi állapot szubjektív és objektív /orvosi diagnózison alapuló/ megítélése jelentősen eltérhet egymástól, s ezen eltérés vizsgálata hasznos információval szolgálhat az egészség javítására törekvő társadalompolitika számára is.

A fentiekben megpróbáltam röviden áttekinteni az egészségi állapot szélesebb társadalmi igényeket is kielégítő prognosztizálásával szembeni elvárásokat, s ezen elvárásoknak való megfelelés lehetőségeit, információs feltételeit. Az egészségi állapot tudományosan megalapozott prognosztizálását célszerű a jelenlegi információkra építeni és törekedni kell a társadalomstatistikai rendszer olyan irányu kibővítésére, hogy a már meglévő adatok információ tartalma növekedjék, illetve új típusu, a társadalompolitika, illetve társadalomtudományi kutatások számára fontos összefüggések kerüljenek kimutatásra.

Természetesen a megfelelő információs bázis csak kiinduló feltétele a prognosztikai munka új alapokra helyezésének, további fontos problémát jelent az információs bázis karbantartása, a prognosztizálás technikája, a felhasználó igényeknek való fokozottabb megfelelés stb. amelyekre a további kutatómunka hivatott választ adni.

A NÉPESSÉG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁRA HATÓ TÉNYEZŐK ÉS
PROGNÓZISOK

Sokféle olyan formális tényezőt lehet kiemelni, amely a népesség egészségi állapotára hat és ezeket a tényezőket bizonyos értelemben formális, matematikai statisztikai kapcsolatba lehet hozni az egészségügyi helyzettel. Ilyen kísérletek voltak hazánkban is, de főleg külföldön. Bizonyos elemzési módszerekkel ki lehet deríteni, hogy melyik tényezőnek van erősebb, melyiknek gyengébb hatása. Kétségtelen, hogy ezek a tényezők, vagy legalábbis egy részük, egymással is kapcsolatban állnak, autokorreláltak. Mindenesetre néhány tényezőt felsorolnék azok közül, amelyeket mind a hazai, mind a külföldi irodalomban meg szoktak említeni.

Az egyik a társadalmi mobilitás, amiről már sok szó esett itt az urbanizációval kapcsolatban is, amely a mobil népesség és a városba költöző népesség egészségügyi állapotára különböző módon hat és különböző betegségek kialakulásában szerepet játszhat.

A másik ilyen tényezőként szokták emlegetni a lakáshelyzetet és a lakókörnyezetet, amely elsősorban a lakások felszereltsége, zsufoltsága, a lakókörnyezet kedvező vagy kedvezőtlen volta és más egyéb hatások következtében a morbiditást szintén befolyásolja. Ehhez sok szempontból közel áll a települési környezet, tehát a településnek a különböző ellátottsági színvonala, a víz, a szemét, a levegőtisztaság, a zajártalmak stb., amelyek rendszerint a településekre koncentrálódnak és az ilyen ártalmaknak kitett népesség körében a morbiditást befolyásoló tényezők. A kifejezetten környezeti fizikai ártalmak, tehát a levegőszennyeződés bizonyos körzetekben, az ország bizonyos körzeteiben, a talajszennyeződés és ennek közvetett hatásai is szintén befolyással vannak a népesség egészségi állapotára.

Hasonló szerepe van a munkakörülményeknek abban az értelemben, hogy az illető népesség bizonyos csoportjai és egyedei milyen körülmények között végzik a munkájukat, milyen a munkahelyük, a műszakbeosztásuk, fizikai vagy szellemi munkát végeznek-e; a fizikai munkának milyen a jellege, a nehézsége,

van-e egyéb olyan munkahelyi ártalom /mérgezőanyag, zaj stb./, amely az egészségre káros lehet.

Egy másik ilyen tényező, amiről beszélnünk kell, az maga az életvitel. Az életvitel, amely minden társadalmi csoportban valamiféleképpen különbözik, de ugyanakkor vannak olyan elemei, amelyek közösek. Az életvitelhez tartoznak: a táplálkozási szokások, a mozgásigényes életmód, a dohányzás és egyéb olyan tényezők, amelyeknek egészségi következményei vannak.

Kapcsolódik az előbbi tényezőkhöz a műveltség, az iskolai végzettség is. Vannak olyan vizsgálatok, amelyek kifejezetten az iskolai végzettség és a morbiditás között kapcsolatokat mutatnak ki. Ilyen kapcsolat van egyébként a halandóságban is, bár ez a társadalmi különbségek csökkenésével szintén csökken.

Bizonyos fokig ugyan az életvitelhez tartozik, de talán ettől egy kicsit el is lehet különíteni az időmérleg problémáját; annak vizsgálatát, hogy a népesség mivel és miképpen tölti el az idejét, elsősorban a pihenésen kívüli idejét. Mennyi idő jut a munkára, a főállásban töltött időre, illetve a másodállásban végzett tevékenységre. Különböző időmérleg vizsgálatainkból ismert, hogy a magyar népesség munkával töltött ideje általában több, mint más országokban, ahol összehasonlító időmérlegekkel rendelkezünk. Vannak olyan vélemények éppen az Egészségügyi Minisztérium szakértői között, hogy a külön munka, a második gazdaság, meg általában a munkaidőn kívül végzett egyéb munka az egyik oka annak, hogy egészségügyi helyzetünk pillanatnyilag nem úgy alakul, mint ahogy alakulnia kellene, vagy ahogy várnánk.

További lényeges tényező az egészségügy szervezete. Tehát az, hogy az egészségügy úgy van-e szervezve, hogy kis területi egységeken belül is hozzáférhető a különböző szintű /elsősorban orvosi/ ellátás, vagy pedig nem. Egyes nemzetközi vizsgálatok, különösen a fejlődő országok vonatkozásában, határozottan alátámasztják, hogy ez a tényező nagymértékben hat az adott népesség morbiditási státusára. Azt hiszem, hogy ezt a magyarországi körülmények között is figyelembe kell venni.

Mindezeket a tényezőket, illetve ezeknek a hatását és anticipált fejlődését mindenképpen célszerű figyelembe venni akkor, amikor a népesség egészségi állapotának a jövőbeni változásain tűnődünk és az ezzel kapcsolatos munkálatokat végezzük. Minden tényezőt természetesen nagyon nehéz figyelembe venni, bár a hosszú távu hazai prognózisok az egészségügyi helyzettel és az e-

egészségügyi ellátottsággal kapcsolatban ezek bizonyos elemeit eddig is figyelembe vették.

Miután nálunk jelen pillanatban nincsenek olyan vizsgálatok, amelyek e tényezőknek és esetleg egyéb tényezőknek a morbiditási helyzettel való kapcsolatát egyértelműen, vagy legalábbis megközelítően jeleznék, elég nehéznek tűnik a morbiditási helyzet távlati előrejelzése. Remélhető azonban, hogy egy bizonyos időn belül olyan helyzetben leszünk, hogy e tényezők egyes részeit, vagy legtöbbször annak, amit felsoroltam, kapcsolatba tudjuk hozni a megbetegedési viszonyokkal.

1981-82-ben a KSH Társadalmi Statisztikai Főosztálya ugyanis végrehajtott egy több sorozatból álló reprezentatív felvételt, amelyben mindezek a tényezők különböző módon megragadva szerepelnek és szerepel a morbiditás is. Ezek összekapcsolásával és elemzésével elképzelhető, hogy sikerül - legalább is részben - valamiféle eredményre jutnunk.

Kérdés az is, hogy tulajdonképpen melyik az a terület, amelyikre az egészségügyi prognózisnak ki kell vagy ki kellene terjednie. Tehát amikor a népesség egészségi állapotáról, annak jövőbeni változásairól beszélünk, akkor miről beszélünk és miért beszélünk erről? Egyrészt ezért beszélünk erről, mert önmagában szükség van arra, hogy tudjuk, milyen lesz a népesség egészségi állapota, de azért is szükség van erre, hogy az egészségügy tervezését szilárdabb talajra tudjuk alapozni.

Azt hiszem, hogy három egymással összefüggő prognózist lenne célszerű készíteni a morbiditásra, az egészségügyi szolgáltatások igénybevételére és az egészségügyi kiadásokra vonatkozóan. Meg kell itt jegyezni, hogy a morbiditás előrejelzése egyidejűleg a halandóság előrejelzése is, ezért tekinthetjük a halandóság előrebekslését is egészségügyi prognózisok közé tartozónak.

A morbiditás előrebeksléséhez az kell, hogy tudjuk, milyen a morbiditás jelenleg és lehetőleg azt is tudjuk, milyen volt az elmúlt időszakban - sőt még jobb, ha azt is tudjuk, hogy több elmúlt időpontban milyen volt. Jelen pillanatban Magyarországon még nincs olyan részletes - az egész országra, az egész népességre kiterjedő - morbiditási adatállomány, amelynek alapján megnyugtató morbiditási prognózist lehetne készíteni. Ilyen adatállomány részben ugyan van, csak még dolgozni kell vele ahhoz, hogy hozzákezdhesünk egy morbiditási előrejelzés készítéséhez.

Ez az adatállomány - mint említettem - az ún. "ELAR" felvétel adatállománya. Ez egy interjú felvétel volt, amely mind a krónikus, mind az akut betegségekre, mind pedig a fogyatékoságokra, sőt másra is /így például az egészségügyi szolgáltatások különböző szintjeinek igénybevételére/ kiterjedt. Van még egy másik ilyen adatállomány is, 1978-ban a KSH és az Egészségügyi Minisztérium közösen elkezdett egy nagy morbiditási felvételt, egy szűrővizsgálat-rendszeren alapuló morbiditási felvételt, ami hallatlanul bonyolult volt. Nem akarok belemenni a részletekbe, de úgy tűnik, végülis sikerült egy olyan adatállományt kialakítani /részben kialakult, részben még most is kialakulóban van/, amelyik olyan információkat ad az ország morbiditási viszonyairól és ennek tényezőiről, amilyennel eddig még nem rendelkezünk. Ezt azért tartom fontosnak, mert - véleményem szerint - morbiditási előrejelzést csak az egész ország népességére érvényes morbiditási adatok, tehát vagy egy teljes körű, vagy egy reprezentatív mintán alapuló felvétel alapján lehet csinálni.

Eddig is folytak különböző kísérletek arra, hogy más források alapján próbáljunk morbiditási előrebecslést csinálni. Különböző olyan források alapján, amelyek már régen rendelkezésre állnak, mint a kötelezően bejelentett betegségek statisztikája, a kórházi morbiditás, a táppénz-statisztika, mert ezek meg vannak ok szerint is, de hát ezek nem minden szempontból alkalmasak erre a feladatra, mert strukturájuk egészen más, mint az országos morbiditási. A kórházi morbiditás strukturája nagymértékben különbözik a tényleges morbiditásától, már csak azért is, mert vannak olyan betegségek, amelyekkel nem igényelnek kórházi kezelést, vannak olyanok, amelyek mindenképpen igényelnek. Ez utóbbi esetben közelebb áll az országos strukturához a kórházi morbiditás.

Mindenképpen fontos tehát, hogy az országos morbiditási előreszámítás az országra érvényes nem és korszpecifikus morbiditási arányszámok alapján történjék. Az előreszámítás történhet betegségfőcsoportok szerint is.

A teljes morbiditás előrejelzésénél felmerül az, hogy tulajdonképpen milyen feltételezésekkel élünk. Annak ellenére, hogy bizonyos módszertani problémák vannak, alapjában véve a morbiditási előrejelzés egyszerűnek tűnik, mert egy kor és nem szerinti előreszámított népességre alkalmazzuk a korszpecifikus morbiditási arányszámokat és ilyen módon megkaphatjuk vagy a prevalenciát /tehát egy adott időpontban fennálló betegségek számát/, vagy az incidenciát, tehát az adott évben észlelt betegségek előfordulását aszerint, hogy milyen arányszámokkal dolgozunk. /Egyébként mind a kettővel is lehet./ Ilyen esetek-

ben kapunk egy eredményt hallatlanul egyszerűen, de tulajdonképpen a probléma az, hogy maga a morbiditás jövőbeni alakulása milyen lesz.

Ezért célszerű itt is kidolgozni különböző hipotéziseket, ugyanugy, mint a termékenységnél és a halandóságnál is kidolgozunk hipotéziseket az előreszámításnál. Ebben az esetben már több probléma merül fel. Az első változat, amellyel ilyenkor dolgozni lehet, az a konstans változat, amely azért jó, amiért egy konstans termékenység vagy halandósági változat jó a népesség előreszámításban is. Tulajdonképpen ez egy alapváltozat, amihez viszonyítani lehet. Ilyen konstans változatokkal ki lehet gyorsan számítani, hogy például a kormegoszlásnak a változása hogyan hat a megbetegedések számára egy bizonyos idő elteltével. A cél azonban az, hogy többféle változatban készüljenek el a morbiditási előrejelzések és ilyen esetben különböző variánsokat célszerű kidolgozni.

Azt kell mondani, hogy ennek nincsenek meg a módszertani és elméleti alapjai. Vannak bizonyos elképzelések, hogy extrapolálni kell a multbeli morbiditást. Tehát egy korábbi időpontokban fennálló morbiditási helyzetet kor, nem és okspecifikusan. De ez nagyon problematikus és azt hiszem, hogy a legtöbb esetben túl mechanikus lenne. Figyelembe vehetők a várható terápiás hatások, valamint azon tényezők változása, amelyek a morbiditás kifejlődésére hatnak. Ezekről már a koraabbiakban beszéltünk. Különböző életmód, életvitel és egyéb tényezők várható alakulása alapján próbáljuk becsülni, hogy valamilyen megbetegedés bizonyos életkorban gyakori lesz-e, vagy kevésbé lesz gyakori.

Mint mondtam már, erre nincs olyan módszer, amely általánosan használható lenne. A terápiás hatások figyelembevétele a nemzetközi irodalomban ajánlott módszer, de itt is vannak problémák. A megelőző /szűrő/ vizsgálatoknak az elterjedése például sok esetben látszólag növelheti a morbiditást, mert a latens morbiditást kiszűri. Ugyanakkor viszont ez a betegségek lefolyásának a képét is megváltoztatja. Például a rákszűrésnél egész más morbiditási struktúra alakul ki, mint szűrés nélkül.

A kórházi morbiditási struktúra az országos morbiditásra vetítve irreális képet adna, mert a kórházi morbiditás jelen pillanatban is alapjában véve speciális.

A morbiditás előreszámítása alapján lehet előrebecsülni az egészségügyi szolgáltatások igénybevételét, ami az egyik fő célja lehet a morbiditási prog-

nózisoknak. Ez szintén eléggé nehéz, mert az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele jelenleg sok esetben nem a tényleges morbiditási strukturától függ. Azt is tudjuk, hogy az egészségügyi szolgáltatásnak az igénybevétele nagymértékben változik lakóhely szerint, társadalmi csoport szerint, műveltségi színvonal szerint. Ezeknek az esetleges kiegyenlítődését is célszerű figyelembe venni, amikor távlatilag gondolkozunk ebben a kérdéskörben. Mindenesetre, ha feltételezzük, hogy valamiképpen a szolgáltatások /tehát akár az alapellátás, akár a szak- vagy a fekvőbeteg ellátás/ igénybevétele egy kicsit is kapcsolódik a morbiditási strukturához, akkor első menetben elképzelhető, hogy az igénybevétel és az előrejelzett morbiditás hányadosaként képzett különböző mutatókkal lehet valamiféle várható igénybevételre vonatkozó számításokat végezni.

Az igénybevételről még annyit, hogy az egészségügyi intézmény hálózat az egy adott kapacitás, tehát az igénybevétel nem okvetlenül felel meg az igényeknek. El lehet képzelni különböző normatívák alapján egy olyan számítást, amely az igényeket különböző morbiditási helyzetek tényleges szükségleteihez köti. Ezt elég nehéz megcsinálni, de vannak olyan vélemények a nemzetközi irodalomban, hogy célszerű ütköztetni a tényleges lehetőségeket az így számított igényekkel. A jövőbeni lehetőségek és az igények ütköztetéséből bizonyos hasznos következtetések vonhatók le az egészségügyi politika feladataira.

A harmadik olyan prognózis-csoport, amelyet itt meg szeretnék említeni, az az egészségügyi kiadásoknak a prognózisa, amely elvileg az előző kettőre épül. Mindenesetre az egészségügyi kiadás prognózisának szorosan kapcsolódnia kell a morbiditási prognózishoz és az egészségügyi intézményrendszer igénybevételének a prognózishoz. Erről talán most nem beszélek többet, mert ez elég távolra vezet, csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy véleményem szerint akkor ésszerű egy egészségügyi prognózis rendszer, ha ez a három összetevő egymásra épül logikailag, tehát alapja a morbiditás, azután jön az igénybevétel és ebből következik az egészségügyi kiadásoknak és költségeknek az előreszámítása. Ezt szintén különböző ellátási formák szerint célszerű megcsinálni. Nehézséget jelent, hogy nincs árindexe /pl. anyagár indexe/ sem jelen pillanatban a nem termelő szférának. Tehát még azt sem tudjuk, hogy a jelenlegi egészségügyi és nemcsak egészségügyi, hanem mindenféle más nem termelő szférában jelentkező kiadások alakulása valójában /reálértékben/ mit jelent. Ezen a téren most éppen a KSH próbál a Pénzügyminisztériummal együtt előrelépni és megpróbálunk anyagfelhasználást, anyagár-indexeket kialakítani a különböző nem termelő szférákra.

V I T A

Mind Andorka Rudolf, mind Munkácsy Ferenc előadása hallatlanul érdekes volt. A két téma szorosan összefüggött, s kívánatos lenne, hogy még jobban összefüggjön, mert mindazok, amelyek a foglalkoztatás részei a strukturában, a kínálat oldaláról kellene hogy jelentkezzenek.

Munkácsy Ferenc sok gondolatot felvetett, de őszintén szólva én nem arra vártam választ, hogy a foglalkoztatás hogyan befolyásolhatja a népesedést, hanem ennek fordítottjára. Nem merült itt fel, de tudjuk, hogy a női foglalkoztatottság színvonala határozza meg bizonyos mértékig a mai termékenységi helyzetet és a jövőbenit is.

Önálló probléma a nyugdíjkorhatár kérdése. Az 55 éves, illetve 60 éves nyugdíjkorhatárt ilyen módon, a mai 4,5 %-os, nyugdíjkorhatáron felül való foglalkoztatással fenntartani biztos nem lehet a jövőben. A kor megosztás meghatározása után tovább kell mennünk, figyelembe véve, hogy mekkora az eltartott-aktív, inaktív-kereső arány; ez pedig hallatlanul nagy variációs lehetőséget jelent. Ugy érzem, hogy a foglalkoztatottság vagy az aktivitás prognosztizálásának az egyik fő feladata és lehetősége az alternatívákban van. Például mi történe akkor, ha holnaptól, vagy 10 év múlva öt évvel felemelik a nyugdíjkorhatárt?

A foglalkoztatottság prognózisának magába kell foglalnia a foglalkoztatott munkaerő strukturájának az előrejelzését képzettség, ágazatok stb. szerint. Itt megint a kereslet-kínálat valamiféle összhangjáról kellene beszélni. Más kérdés, hogyan hat ez vissza a népesedésre. Mert biztos, hogy a demográfiai változásokban hallatlanul nagy szerepe van a társadalmi változásoknak. Például az iskolai végzettség változásaival teljes egészében leírható az utolsó 30 év termékenység csökkenése. Ha standardizálást alkalmazok, akkor egyszerűen megmagyarázhatom, miért csökkent a termékenység.

Andorka Rudolf a generációk közti mobilitást prognosztizálta. Tudja ezt a tervezés használni? Kétségtelen, hogy a továbbfejlődés része és fontos eleme kell legyen az, hogy az egyes társadalmi rétegek társadalmi presztízse vagy minősítése, jövedelmi helyzete hogyan alakul.

Andorka Rudolf előadása nagyon érdekes és újszerű módszert vázolt fel. Számításainál az 1962-1973 közötti időszakból indult ki, azonban tudjuk, hogy 1973 óta gazdasági fejlődésünkben lényeges változások következtek be; bizonyos értelemben korszakváltás ment végbe, ami esetleg a társadalmi mobilitás folyamatát is befolyásolhatja. Az újabb információk alapján hogyan áll ez a kérdés? Nem kell-e ezek alapján a képet többé-kevésbé, legalábbis részlegesen módosítani?

Induljunk ki abból, hogy e módszerrel megállapíthatunk egy adott mobilitási trendet. Vajon az a mobilitás, ami majd a távlati foglalkoztatáspolitikai koncepció figyelembevételével alakul ki, mennyiben azonos vagy mennyiben térhet el ettől a trendtől? Van-e koncepciónk arról, hogy mi a mobilitásnak az a mértéke, amit szükségesnek és helyesnek ítélünk? Nem célunk, hogy azt az extrém mértékű mobilitást, ami az extenzív fejlődés időszakát jellemezte, "visszahozzuk"; vagy megkíséreljük visszahozni, ez nyilván nem is lehetséges. Másrészt azonban egy lemerevedett strukturának megfelelő, erősen lecsökkent mobilitás megint nem lenne kívánatos. Végül hogyan és miként történjék a mobilitás, hiszen itt már szó volt a többszörösen hátrányos helyzetben lévő népességről, a falusi népességről stb. Fontos, hogy a népességnek lakóhelytől, életkörülményektől függetlenül meg legyen az alkalma és módja a mobilitásra.

Szép és korrekt előadást hallottunk az oktatásról, arról, hogy a népességnek és ezen belül a munkaképes kora népességnek a képzettsége, iskolázottsága, hogyan fog emelkedni a következő időszakban. A kérdés az, vajon a foglalkoztatáspolitikában hogyan vesszük ezt figyelembe, hogyan gondoljuk a magasabb végzettségű rétegek elhelyezkedését? Ha elérjük a prognózisban említett arányszámokat, akkor a szemléletben kell talán változásnak bekövetkeznie. Most a társadalomban általában az az elterjedt szemlélet, hogy aki egyetemet, főiskolát végzett, annak rendszerint olyan munkakörben kell dolgoznia, ami a végzettség szintjének megfelel. Vajon fenntartható-e ez a szemlélet?

Első megjegyzéseim azokhoz a kérdésekhez kapcsolódnak, amelyek Monigl István bevezető előadásában, továbbá az azt követő vitában merültek fel. Monigl István arról beszélt, hogy ki kell alakítani a prognózisok rendszerét és ki kell dolgozni azt, hogy a prognózisok hogyan kötődjenek, kapcsolódjanak egymáshoz. Jelenleg a prognózismunka sok területen tiszteletreméltóan eredményes, de egymástól függetlenül folyik és nem találtuk meg azokat a kapcsolódó pontokat, ahol össze lehet, kell ezeket hangolni. Az oktatás tipikusan olyan faktor, amely minden egyes prognózist érint; akár a születésszámról, akár a területi prognózisról, akár a foglalkoztatottságról, a munkaerőről van szó, az oktatással való kapcsolat egyre szorosabbá és lényegesebbé válik. Itt van a legfőbb ideje annak, hogy sokkal mélyebben és sokkal alaposabban vizsgáljuk a népesedési folyamatok és az oktatás kölcsönhatásait.

Kepecs Gábor előadásában az hangzott el, hogy a népesség iskolai végzettsége nem növelhető tovább, s 1980 körül elérte a népesség iskolázottsága azt a szintet, aminél magasabbra nem emelhető. Csizmazia Károlyné elmondta, hogy növekedni fog a népesség iskolai végzettsége. Itt nincs igazi ellentmondás. Kepecs Gábor nyilván arra gondolt, hogy a fiatal korosztályok iskolázottsági szintje nem növelhető tovább és ebben van nagy adag igazság. Csizmazia Károlyné pedig az egész népesség iskolázottságáról beszélt és ez az iskolázottsági szint, nagyrészt a demográfiai csere következtében fog növekedni. Bizonyos mértékig függ ez attól, hogy az iskolában töltött időtartam mennyire növekszik, de nem ez lesz a változásnak a fő oka, hanem sokkal inkább a demográfiai csere.

Számolni kell azzal, hogy túlképzés is előfordulhat. Az az álláspontom, hogy a szocialista államot fel kell menteni az alól a kötelezettség alól /különösképpen a diplomások esetében/, hogy a végzeteknél képzésüknek megfelelő munkakört kell biztosítani. Amennyiben az állam ezt a felmentést nem kapja meg, azzal a problémával kerülünk szembe, hogy vissza kell fogni a felsőoktatást és csak a szükségletre képezni, ami viszont óriási kockázattal jár, mivel a szükséglet még sohasem volt olyan nehezen előreszámítható, mint most. Pillanatnyilag a gazdaságfejlődésben annyi a bizonytalansági tényező, hogy a szükséglet-előreszámítás a munkaerő oldalról is rendkívül nehéz. Következésképpen kockázat nélkül a képzés ilyen fejlesztése nem lehetséges, márpedig az európai országok közötti műveltségi helyzetünket nézve nem hiszem, hogy az

lenne a kívánatos ut, hogy a képzés vagy a felsőoktatás mennyiségét csökkent-
sük, inkább az, hogy - valamiféle kockázattal is - de legalább ezen a szinten
kellene biztosítani a képzés fenntartását.

Ez a szintentartás, Csizmazia Károlyné előreszámításai szerint, azt je-
lenti a felsőoktatásban, hogy állandósul egy abszolút szám. Ezért a nagylét-
számu korosztályok igazságtalan helyzetbe kerülnek, mivel sokkal kisebb ará-
nyuk jut be a felsőoktatásba, a kislétszámu korosztályok pedig indokolatlanul
kerülnek kedvező helyzetbe. Éppen az 1980-as évek eleje bizonyíték arra, hogy
a jelentkezőknek majdnem a felét, 45 %-át vették fel a felsőoktatási intéz-
mények nappali tagozatára, a középiskolai képzés meglehetősen alacsony nivója
mellett.

Nagyon sokan beszélnek a minőségről. Nem igaz, hogy a nagylétszámu kor-
osztályok idején nem lehet megfelelő minőségben oktatni, a kislétszámu kor-
osztályok idején azonban mindent ki lehet pótolni. Tíz évvel ezelőtt a nagy-
létszámu korosztályok sokkal felkészültebbek voltak, mint jelenleg a kislét-
számu korosztályok. Szeretném aláhuzni, hogy amikor tartósan kislétszámu kor-
osztályok jönnek ki a bármilyen szintű iskolákból és azoknak kell megfelelő
felelősséggel, megfelelő helyeken hozni a döntéseket és elvégezni a feladato-
kat, akkor fog visszaütni az egész társadalomra, hogy az oktatás minőségileg
mit produkált és mit nem.

Egyetlen megjegyzésem van Munkácsy Ferenc előadásához, előrebozsátva,
hogy a foglalkoztatottsághoz én nem értek. Azt mondta, hogy a munkaerőkinála-
ti többletet úgy lehetne egy bizonyos mértékig levezetni, hogy amikor a nagy-
létszámu korosztályok munkába lépnek, illetve a nagylétszámu korosztályok nő-
tagjai szülőképes korba lépnek, akkor kell valamiféle intézkedéssel megnövel-
ni a szülési kedvüket és egy bizonyos időre kivonni őket a munkából. Ez na-
gyon jól hangzik, de mintha az 1970-es évek közepén megcsináltuk volna és
mintha az 1970-es évek közepén ez nem is olyan nagyon vált volna be.

Másik témára váltva megjegyzem, hogy az egészségügyben, hasonlóképpen
az oktatáshoz, nagyon nehéz meghuzni a határvonalat, hogy hol végződik a né-
pességprognózisnak a többi származtatott népesedési prognózishoz való kapcso-
lódása és hol kezdődik az, ami már kívül esik a népesedéstudományi kérdéseken
és kifejezetten az egészségügyi ellátás és az egészségügyi szolgáltatás prog-
nózisát, illetve annak problémáit jelenti. Az oktatásnál is nagyon erősen é-
reztem, hogy a határvonal meghuzása meglehetősen nehéz, mert a kölcsönhatás

igen erős. Ugy gondolom, hogy az egészségügynél a legfontosabb a megbetegedés és a halandóság előrejelzése. Alapvetően és nagyon szorosan kapcsolódik a származtatott demográfiai prognózishoz az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, ezért szükséges ennek előreszámítása is mindenféle részletében - egészen az egészségügyi kiadások volumenéig és strukturájáig - mivel ez visszahat az első előreszámításra, az első prognózisra. Ugyanakkor ez már szorosabban az egészségügyi szolgáltatás ügyét kell, hogy jelentse.

Hosszabb ideje hullámzik az iskola szempontjából figyelembe veendő korosztályok létszáma és ez a hullámnázás összekapcsolódik az elhalasztott, illetve előrehozott oktatási reformokkal és néhol úgy kapcsolódik össze, hogy erősítik vagy helyenként a negatív tartományba átmenve kioltják egymást. Eötvös József csinált egy reformot valamikor az 1870-es években és jól bizonyítható, hogy az akkor létrehozott oktatási rendszer "telitődött" az 1930-as évek legelejére, de inkább az 1920-as évek végére. Ezért nem véletlen, hogy Klébelsberg Kuno megkezdte egy újabb- 8 osztályos - oktatási rendszer előkészítését. Az iskoláskorú népességet hosszabb időtartamig iskolázó rendszer létrehozására azonban nem került sor 1948-ig. Tehát két évtizednyi késedelem jött létre.

Utána 1960-ban volt egy olyan reform, amelyik ellenkező előjellel interpretálható; nagymértékben "előreszaladt". Például meghirdette a középiskola általánossá válását, nagyjából az 1960-as évtized végére. Viszont azóta az újabb reform elmaradt és valószínűnek tűnik, hogy ez az elmaradás nem ér véget az 1980-as években.

Ebből az adódik, hogy egy időszakon keresztül a demográfiai hullámok csucsán "összetalálkozhat" a magasan iskolázott népesség és ez egy dinamikus elemet jelent a társadalmi-gazdasági fejlődés számára. Ez a helyzet az 1970-es évtizedtől az 1990-es évtized közepéig. Ennek az ellenkezője történik az 1990-es évek második fele után, aminek a kezelésében a távlati tervezés a do-log felismeréséig jut el, hatásaival nemigen foglalkozik még.

A felsőoktatással kapcsolatban abból indulnék ki, hogy a magyar felsőoktatás reformja 15 év óta halasztott, nem érvényesül a minőségi követelmények rendszere. Az alacsony létszámú korosztályokból adódóan több mint kétséges, hogy van-e realitása annak, hogy itt bármilyen jelentősebb mértékű létszámemelkedésről szó lehessen, illetve lehet, de csak a minőségi követelmények kisebb-nagyobb feladásával, aminek beláthatatlanok lehetnek a következményei.

Áttérve egy másik témára, az eddigi vita alapján összefoglalóan megfogalmaznák három kérdést Andorka Rudolf előadásához kapcsolódva. Először: a felvázolt módszer az 1962-1973 évek közötti időszakból indul ki, a módszert

azonban az 1980-as évek elején alkalmazzuk. Megjelenik-e, megjelenhet-e az 1973 és 1982 között eltelt időszak változásainak a hatása, vagy az eleve ki van zárva, esetleg figyelmen kívül hagyható? Másodsor: ez a módszer hogyan veszi figyelembe például egy távlati foglalkoztatáspolitikai koncepcióból adódó meghatározottságokat? Figyelmen kívül hagyja azt avagy ráépülhet-e arra? Harmadsor: mit lehet tenni annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű rétegek olyan mobilitási szituációba kerüljenek, amelynek eredménye egy-két évtized múlva a hátrányos helyzet szűkülése lehet?

Klinger András igényelte az olyan módszereket, amelyek a prognózisban a munkaerőkinálat strukturális összetételét és ennek esetleges változásait is figyelembevehetővé tennék. Az ennek a követelménynek megfelelő modell 1975-76-ban elkészült az akkori Munkaügyi Minisztériumban. Jó volt, működött. Azokon a fórumokon azonban, ahol ezt hasznosíthatnák, azt kellett magyarázgatni, hogy mi értelme van az egésznek. Ez a modell feltámasztható.

Elhangzott, hogy növelni kell a felsőoktatásban a kibocsátást. Ennek a problémának azt az oldalát szeretném megragadni, amely a társadalom nyitottságával függ össze. Az állampolgári jogokból kiindulva a felsőoktatásnak is - hangzott el - szélesebb kapukat kell tárnia. Bármilyen is lesz a kereslet, bizonyosan nem lehet akkora, hogy az erről az oldalról megfogalmazott igénynek megfeleljen, annál bizonyosan mindig kisebb lesz. Tehát valahol szelektálni kell. Ez a szelekció azonban ma egyetlen ponton érvényesül és ez a felsőfoku intézménybe való belépés. Ezen a ponton nem nagyon lehet minőségi jegyeket megteremtteni. Kérdés, hogy segít-e, ha az időpontot áttoljuk a felsőfoku intézményekben való végzés utáni munkábalépés szakaszába. Ideálisabb lenne, ha ez a szelekció legalább négy ponton zajlana le, a felsőfoku intézményekbe való belépés előtt, az intézményben, a munkába lépéskor, végül hosszabb gyakorlat alapján.

Egy kérdés az, hogy az oktatáspolitikai koncepció milyen hosszú ideje nem készült el, nem került kidolgozásra, más kérdés az, hogyan valósult meg a tervezésben az oktatás, az oktatás és a népesedés, és általában az oktatással kapcsolatos problémák kezelése. Ugy érzem, hogy mind a két területen voltak problémák. Az eddig elhangzottakból talán az érződött, hogy meghatározó az oktatáspolitikai koncepció hiánya. Biztos, hogy a tervezők is elkövettek számos ponton hibákat, például nem megfelelően vették figyelembe a népesedési folyamatokat. A következő időszakban két feladat megoldása szükséges. Az egyik az, hogy végre készüljön egy átfogó oktatáspolitikai koncepció, amelynek főbb irányelvei a tavalyi KB ülésen elhangzottak. A másik az, hogy a tervezésben ezek megfelelő módon realizálódjanak.

Az oktatáspolitikai koncepció mindenképpen hangsúlyt ad a gimnáziumi érettséginek, általában az általános képzettségnek. A prognózis viszont a mai rendszernek a továbbvitésével számolt. Ez változtatja a mennyiségi arányokat is. Érdemes lenne alternatívák, vagy variánsok kidolgozása a felsőoktatásra, a nappali képzésre, az esti-levelező képzésre.

Aggasztónak tartom Erdész Ilonának azt az álláspontját, hogy "mentsük fel" a szocialista államot az alól a kötelezettség alól, hogy az egyetemet végzeteket végzettségüknek megfelelő munkakörben helyezze el. Nem pusztán azért, mert az állam nagy áldozatokat vállal egy-egy diplomás tanittatásáért, ugyanakkor az egyén is nagy áldozatokat vállal azzal, hogy egyetemi tanulmányokat végez. Az igazán aggasztót abban látom, hogy az értelmiségi munkakörök színvonala - hogyha nem az egyetemet végzetek fogják ezeket a munkaköröket betölteni - egyre jobban le fog zuhanni. Tudnunk kell azt, hogy jelenleg a vállalatok vezetőinek talán 20 %-át sem adja a műegyetemi végzettséggel rendelkezők aránya. Az általános és középiskolákban rengeteg képzés nélküli tanító, illetve tanár tanít.

Miért? Sokszor az iskolák igazgatója bérpolitikai okok miatt szívesebben alkalmaz képzés nélküli nevelőt, mert annak alacsonyabban tudják megállapítani a bérét, mint egy egyetemi végzettségű oktatónak. Az átlagbérek kialakítása szempontjából előnyösebb a képzés nélküliek alkalmazása. Ha pedig az állam nem biztosítja az egyetemi végzettségűeknek a megfelelő munkakört, akkor egyre jobban el fog terjedni az, hogy képzés nélküliek töltenek be olyan munkaköröket, ahol képzésre van szükség. Ez pedig az oktatásban is és más területeken is a színvonal további csökkenését fogja előidézni. Tehát végsősoron az ország gazdasági helyzetére is ki fog hatni és igen károsan fog kihatni.

Lehet, hogy pillanatnyilag gondot okoz a végző egyetemi hallgatóknak az elhelyezése, de ennek megoldása nem abban látszik, hogy menjenek az egyetemet végzetek nem értelmiségi munkakörökbe, hanem biztosítsuk a részükre a megfelelő munkalehetőséget, ami a képzettségüknek megfelel és biztosítsuk a képzettségüknek megfelelő munkát és munkahelyet, mert a szakszerűtlen vezetésnek az eredménye az, hogy a mérnök a gyárban nem mérnöki munkát, általában a diplomás képzettségének nem megfelelő munkát végez.

Az oktatáspolitikai vita kapcsán két demográfiai szempontot szeretnék megemlíteni. Az egyik a felsőoktatással kapcsolatban nagyon lényegesnek tűnik. Évek óta csökken az életkorbeli különbség az egyetemek-főiskolák nappali és esti tagozatának hallgatói között. Így egyre kevésbé érhető el az, hogy az esti-levelező képzés a társadalmi mobilitásnak egyik fontos eszköze legyen. Ugy tűnik számomra, hogy az átlagéletkorban három-öt éves különbség van a két forma hallgatói között. Ez már nem mobilitási eszköz. Ugyanakkor az esti és különösen a levelező képzés minősége lényegesen alatta marad a nappalinak. Ezért az esti-levelező képzés jelenlegi arányát a gazdaságosság szempontjából is meg kell vizsgálni.

Lényeges, hogy az iskolázottság, illetőleg az "iskolai népesség" prognózisa regionális legyen, sőt ezen belül település-mélységű prognózisra lenne szükség. Az ÁNH tapasztalata azt mutatja, hogy a tanácsok egyre inkább igénylik az ilyen mélységű prognózisokat, de ma még nem rendelkeznek ilyen ismeretekkel. Foglalkozunk azzal is, miként lehet a nagyobb településeket körzetekre bontani és kisebb egységekre adni információt az iskoláskorú népességről. Hasznos lenne, ha ez prognózisra épülhetne.

Tegnap az is felmerült, hányféle prognózist kell készíteni. Célszerű elválasztani a hipotézisek készítését magától a prognózistól. Hipotéziseket maximum a 6 tervezési-gazdasági körzetre lehet készíteni, és nem település-mélységig. Jó lenne olyan helyzetbe kerülni, hogy mindig az adott cél alapján lehessen eldönteni, milyen mélységű prognózis készüljön. Az "iskolai" népesség prognózisa például az egyes tervezési-gazdasági körzetekre vonatkozó hipotézisek alapján a felmerült 44 területi egységnél is részletesebb bontásban készülhet.

Monigl István Andorka Rudolfnak címzett három kérdése az iskolázottság-szakképzettség prognózisához is kapcsolható. Az iskolázottság-szakképzettség prognózisának jelenlegi módszere "technikai" módszer; a jelenlegi arányokat veszi figyelembe a jövőben is. E módszertan leírásának elvileg nincs akadálya, gyakorlati akadálya az, hogy a hivatali feladatok mellett ehhez jelentős többlet-energia szükséges. Olyan módszertan létrehozásának, amely változó arányokkal dolgozik, szintén nincs elvi akadálya, de feltétele egy konkrétabb, hosszútávú oktatáspolitikai koncepció léte és a számítástechnika felhasználása. A számítógépre szervezés, a számítástechnika felhasználása ugyancsak idő és energia kérdése és itt kívánatos az Intézet közreműködése is.

Előadásommal kapcsolatban közvetlenül nem vetődött fel kérdés. Megjegyzem azonban a vita kapcsán a felsőfoku végzettség és a felsőfoku beiskolázás témakörében, hogy véleményem szerint ma nincs szükség felsőfoku szakemberek olyan mennyiségére, mint amennyit képzünk. Ám ha 2000-ig tervezünk, vagyis a következő 20 évre gondolunk, akkor viszont a gazdaság továbbfejlesztéséhez, a technika, a technológia továbbfejlesztéséhez mindenképpen szükséges a felsőfoku szakemberek magasabb szintű és nagyobb mennyiségű képzése, és szükséges a minőség emelése. Felvetem, hogy a középfoku beiskolázásnak igen nagy jelentősége van. Az 1980-as évek elején a lakosságnak a kétharmada nem jut el a befejezett középiskolai végzettségig, ezt az arányt emelni kellene. Ezen még vita folyik; hogyan és hol emeljük: a szakközépiskolában vagy a gimnáziumban.

A területi tervezés legkisebb egységét is érintené az oktatás a jövőben azáltal, ha a középiskolai oktatás általánossá válna és a funkcionális degradálódás végbe menne. Ha ennek területi vetületéről és az ehhez kapcsolódó intézményi rendszerről, az oktatási rendszer változó funkciójáról lenne konkrét elképzelés, úgy ezt lehetne kötni területi összefüggésekhez.

Ugy érzem megint, hogy azért beszélünk az iskolázottságról, mert ezt tudjuk legjobban számokba tömöríteni. Pedig amire mi kíváncsiak vagyunk, az az oktatás folyamata, milyensége, minősége. Erre vonatkozóan viszont ezek a megközelítések sem a múlt, sem a jövőre nem adnak képet. Kornai János írta azt, hogy ma az ember a legpuhább közgazdasági korlát. Ha a kereslet-kinálat oldalt próbáljuk összevetni, ha a foglalkoztatás és a technológiák vonatkozásában egy kicsit többet tudnánk, akkor nem az emberek számában, hanem minőségében és más kvalitásokban lenne mérési lehetőségünk. Emlékeztetnék arra a gondolatsorra, hogy képzettség-végzettség-foglalkoztatási minőség-technológia. Számomra továbbra is ebből rakható össze a foglalkoztatás területi összhangja.

Az egyik alapvető probléma az oktatási stratégia kialakításában a folyamattervezés, a széleskörű több funkciójú megközelítés, a tudományágak együttes megközelítésének hiánya, mint azt Monigl István is könyvében részletesen megírta; világosan kimutatható, hogy az elmúlt 20 évben mindig valamelyik funkcióra helyeztük a hangsúlyt, a többi elmaradt és így nem jó és egyoldalú eredményekre jutottunk.

Munkácsy Ferencsel teljesen egyetértek abban, hogy a négy szűrő aktívabb működése alapfeltétel. A felvetődött szűrőprobléma és a minőség kérdése elválaszthatatlanul összekapcsolódik, amit az előadásban csak minőségi problémaként tudtam felvetni.

Többen felvetették azt a kérdést, hogyan kapcsolódik a mobilitás előreszámítása a foglalkoztatási, illetve a munkaerő-előrebecslésekhez. Amikor az előrebecslést elkészítettem, akkor az így kapott társadalmi szerkezetet a munkaerő-előrebecslés társadalmi szerkezetével vettem össze és ezzel kontrolláltam. Tehát a kettő "összeállt", szorosan összefüggött. Arra a kérdésre, hogy 1973 és 1982 között változtak-e lényegesen a mobilitási viszonyok és ez tükröződik-e az előrebecslésben, azt válaszolhatom, hogy az 1983-as felvétel után fogjuk megtudni, van-e ilyen változás. Ha van, akkor meg kell néznünk, hogy ezt nem kell-e valamilyen formában az előrebecslésbe beépiteni.

A hátrányos helyzetből való szabadulásra egyrészt a szociálpolitikát, másrészt az oktatást látom kiutnak. Az esti-levelező oktatás kérdése, amit Katona Tamás vetett fel, ebből a szempontból nagyon érdekes; köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet, ezt külön megnézzük majd az 1983-as mobilitás vizsgálat alapján. Klinger András utalt a társadalmi mobilitás új szerkezeti modelljére. Nem hiszem, hogy az új "szerkezeti képünk", sémánk, modellünk annyira más lesz mint az eddigi, hogy a kettő között ne legyen átmenet. Én talán konzervatívabb vagyok ebben a kérdésben. Lehet, hogy azért, mert statisztikus vagyok és a hosszú idősorokat fontosnak tartom. Ezért mindig igyekszünk tartani magunkat a korábbi osztályzásokhoz amiatt, hogy legalább vissza lehessen számolni a jelenlegi /vagy a jövőbeni/ társadalmi szerkezetet. Megvan az a lehetőség is, hogy a korábbi vizsgálati anyagokat feldolgozzuk egy új, másféle társadalmi csoportosításban, mert az 1962-64-es vizsgálatból is a kérdőív lényeges része és azóta is minden felvétel mágnesszalagon van; ezen belül az 1973-as mobilitás-felvétel részletes foglalkoztatási kóddal, amelynek segítségével sokféle társadalmi szerkezeti modellt össze lehet rakni. Ez döntő jelentőségű, mert ami egyszer hozzáférhető állapotban van, az újra feldolgozható.

Felmerült az a kérdés Klinger Andrásnál és Munkácsy Ferencnél is, hogyan hat a mobilitás a népesedési folyamatokra. A termékenység egyértelműen csökkentette, mert az átlépők a kisebb átlagos gyermekszámu rétegek felé léptek át és átvették az új réteg normáit, tehát nem a kettő között helyezkedtek el általában, hanem rögtön alkalmazkodtak az új rétegek normáihoz.

Találkoztunk ma olyan származtatott előreszámítással, ami teljesen elkészült, és olyannal, ahol folytatódik a munka. A vita alapján felmerül az a kérdés, hogy meddig kell és lehet "elmenni" egy demográfusnak? Hol ér véget az ő területe, és hol kezdődik a másoké? Nagyon fontos, hogy ezt jól tudjuk meghatározni, mert ekkor a kapcsolatokat jól lehet alakítani és ez feltétele a színvonalas munkának.

Ma az oktatást érintve elsősorban arról beszélünk, hogy a népesedési folyamatok hogyan hatnak az iskolára és az oktatáspolitikára. Arról nem volt szó, hogy az oktatás mint tevékenység, az általa közvetített értékek, az intézményrendszer területi elhelyezkedése, az oktató körülményei hogyan hatnak a népesedésre. Nem volt szó arról, hogyan kapcsolódik össze, vagy nem kapcsolódik össze a két részpolitika és nem volt szó arról, hogy az iskolázottság, szakképzettség színvonalának milyen szerepe van a népesedési folyamatokban. Teljesen nyilvánvaló, hogy ezek is kutatási feladatot jelentenek. Tehát hosszabb távon úgy gondolom, hogy el kell fogadnunk azt, amit Erdész Ilona mondott; az oktatás és az iskolázottság olyan területe a kapcsolódásoknak, amit demográfiai kiindulásból is érdemes kutatni.

Módot kell találni arra, hogy az iskolázottsági-szakképzettségi prognózis módszertanát leirjuk. Azt hiszem arra is módot kell találni, ha nem ebben az évben akkor jövőre, hogy ezt a prognózistípust számítógépre szervezzük.

Bizakodó vagyok az egészségi állapot prognosztizálásával kapcsolatban, mert ha jól értettem, azok az adatok amelyek eddig ehhez nagyrészt hiányoztak, 1984 tavaszától rendelkezésre állnak. Kérdezem, hogy ilyen körülmények között hozzá lehet-e fogni ez év közepétől, végétől, egy prognózis elkészítésére irányuló munka előkészítéséhez?

Örömmel üdvözlöm, hogy a népességtudományon belül az egészségügyi státusnak a problematikája és maga a morbiditás előtérbe került. Örömmel lehet üdvözölni az ELIAR- és az 1978-as vizsgálatokat, mert hiszen még két évvel ezelőtt is a Népesedéssziszttikai Főosztálynak egy jelentése egy rövid tőmondatot tartalmazott, ami úgy szőlt, hogy "Magyarország népességének morbiditására vonatkozólag nem rendelkezünk semmiféle adattal".

Rőviden azt lehetne mondani, hogy az egzogén és az endogén tényezők alapján az örökletes károsodásoknak ma egy fokozódó arányszámával és a jövőben méginkább evvel kell számolni. Ez következménye annak, hogy az orvostudomány fejlődik, az élet kevésbé pusztul el, mint a XIX. században és ezért a károsodások a reprodukció során az utódokban folytatódnak. Ez részben különböző betegségi főcsoportokon belüli betegségekben, másrészt pedig speciálisan a fejlődési rendellenességek kategóriájában igen nagy mértékben jelentkeznek. A morbiditás távlati előrejelzésében alapvetően fontos az egzogén tényezők és az endogén tényezők figyelembevételével egy adott népességre vagy azon belüli szubpopulációkra megállapítani azt, hogy a ható tényezők és következmények milyen mértékűek és azoknak a következményei a következő generációkban miként fognak realizálódni.

Alapvető dolog minden morbiditási vizsgálatban, tul azon, hogy a vizsgálat hogyan szerveződik meg, hogy a résztvevőknek milyen a felkészültsége és a szakmai etikája. Különösképpen fontos ez az egészségügyi prognózis szempontjából.

Önálló fontosságú, hogyan hat az életmód, az életvitel, a talajszennyeződés, a levegőszennyeződés stb. az életkori változásokra. Az életkori változások menete hierarchikus a fogamzástól a halálig. Ha az életkori változások ebben a hierarchikus rendben következnek be, akkor az adott korcsoportoknál, a két nemnél többé-kevésbé egymással párhuzamosan következnek be bizonyos evolúciós jelenségek. Ezt természetesen nem szabad automatizmusnak venni, de tény, hogy jelenleg Magyarországon a 18-20 évesek, szervezetük tényleges elhasználódása alapján, már 22 évesnek, a 27-32 éves kor közöttiek már 35-36 évesnek, a 40 évet elért életkoruk pedig már 45-48 évesnek felelnek meg.

Egy konkrét példát mondok a multból: Kocson /ez egy Komárom megyei falu/ 1836-ban az anyakönyvben a következő beírás van: "Nemes Kócsagos Erzsébet asszony meghalt 36 éves korában, igen öreg asszony volt". A biológiai és a kronológiai életkornak a trendjét használnunk kellene a morbiditási vizsgálatok során. Magyarországon is az a helyzet, hogy a kronológiai életkorhoz képest általánosan nagyobb a biológiai életkor. Ez a gerontológiának az alapvető problémája. A morbiditási prognózis rendszerében alapvető fontosságu, hogy ne a 60 évesekkel foglalkozzunk, mert azokkal már keveset lehet csinálni, hanem a 25-30 évesek életmódjával, táplálkozásával, egészségügyi ellátásával, mozgásigénytelenségével. Az egész társadalomnak és persze az egész népességtudománynak is alapvető fontosságu kérdése az, hogy egészségben megőrzött egyének jussanak el a preszénium, illetve a szénium korába. Akkor lehetne arról beszélni, hogy megközelítjük, vagy legalábbis igyekszünk megközelíteni az életkori változások hierarchikus rendjét.

Végezetül egyetlen összefüggést, az egészségügyi prognózis és az iskolázottság kapcsolatát érinteném. Magyarországon az ugynevezett bőrmikózisos és egyéb más, tetvességig menő betegségek két olyan megyében vannak leginkább elterjedve, ahol a legalacsonyabb az iskolázottság: Szabolcs és Hajdu megyében. Több más megyében ez nem is fordul elő, ebben a két megyében viszont tömeges az előfordulás. Hasonlóan, egyes vonatkozásokban helységekre vonatkozóan meg lehet mondani azt, hová lokalizálódnak ezek az esetek; ez többé-kevésbé érvényes a fejlődési rendellenességekre is. Ez utóbbiak főként Borsod megyében, illetve másodlagosan a budapesti agglomerációban jelentkeznek. Végkövetkeztetésem, hogy egy rendkívül oknyomozó kutatást kell végezni és ebben a populációs és a szubpopulációs megközelítés alapvető fontosságu.

Egyetértek Nemeskéri Jánossal abban a kérdésben, hogy mind az exogén, mind az endogén okokat figyelembe kell venni. Ez már nem is annyira statisztikusi, hanem inkább kifejezetten orvosi /orvosbiológusi/ feladat, amelynek természetesen nagy szerepe van az előreszámítás hipotéziseinek felállításában.

Erdész Tiborné azt kérdezte, hogy vannak-e az egészségügy belső pénzfelhasználásával kapcsolatos vizsgálataink, mivel újabban sok szó esik arról, hogy a hatékonyságot növelni kell. Valóban van ilyen feladatunk is: a hatékonyság vizsgálata. Vizsgálunk kell a hatékonyságot néhány nem termelő szférában, így az egészségügy és az oktatásügy területén is. Ez egy két-három éves feladat. Feltételezzük, hogy ezen a területen a hatékonysággal problémák vannak. Ez jelenleg igen fontos kérdés, mivel az egészségüggyel szembeni igények folyamatosan növekednek. Tudtommal Magyarországon ilyen vizsgálat még nem volt.

Arra a közbevetett kérdésre, amelyet Valkovics Emil tett fel, hogy a latens morbiditásra kitért-e az Egészségügyi Minisztérium nagy morbiditási vizsgálata, röviden azt válaszolom: igen, mert a felvétel úgy zajlott le, hogy a mintába került és valamilyen módon egy év folyamán orvosnál megfordult személyekről különböző kérdőíveket töltöttek ki és a végén az egész mintán szakorvosi szűrést végeztek. Ilymódon a latens morbiditásra is fény derült. Ha jól emlékszem az egész morbiditásnak ez 20-25 %-a volt, de bizonyos betegségeknel /magas vérnyomás stb./ az arányok sokkal nagyobbak voltak.

A mi felvételünk - az ELAR-felvétel - krónikus morbiditási adatai /annak ellenére, hogy ezek laikus interjúk/ nagyságrendben lényegében megegyeznek az Egészségügyi Minisztérium felvételének adataival, amelyben benne vannak a latens adatok is. Ugy tűnik tehát, hogy a felvétel és a vizsgálat laikus összeíróval való lebonyolítása hasznosan egészítheti ki egymást, sőt bizonyos esetekben pótolhat egy szűréseken alapuló felvételt is.

Monigl István kérdezte, hogy az adatok mikor lesznek hozzáférhetőek? Az Egészségügyi Minisztérium adataiból bizonyos táblák már elkészültek. Most tervezünk egy közös kiadványt. A mi vizsgálatunknak is vannak már eredményei, de ahhoz még nem elég részletesek, hogy prognóziskészítés alapjául szolgálhassa-

nak. Itt a számítástechnikai feldolgozástól függ az előrehaladás üteme. Remélem, hogy belátható időn belül kialakul az az adatállomány, amelynek alapján már valamit kezdetünk, de nem hiszem, hogy ez a jövő év első negyede előtt bekövetkezne. Mivel az adatok rendelkezésünkre állnak, egyetértek azzal, hogy legalább kísérletképpen valamilyen vizsgálatot, illetve számítást végezzünk el. Ezekről a lehetőségekről Miltényi Károly tudna bővebbet mondani.

Valóban hasznos lenne egy távlati egészségügyi prognózis elkészítése, finomabb és árnyaltabb kidolgozása, mint az eddigi számítások. Ne essünk azonban abba a tévedésbe, hogy a nulláról indulunk. Itt van például az Egészségügyi Minisztérium prognózis bizottsága által összeállított "Az egészségügyi szolgáltatások iránti igények hosszútávú alakulása a 2000. évig" című dokumentum. Ez tartalmazza az egészségügyi szervezés és költségvetés szempontjából legjelentősebb mutatók előrejelzését.

Kétségtelen, hogy alapvető információs rendszerek a morbiditásra vonatkozóan szelektáltak és nem tekinthetők országosan reprezentatívnak. A WHO európai regionális rendszerét ismerve is tudjuk viszont, hogy az ilyen előrejelzések központi kérdéskörét a kórházi megbetegedések előrejelzése képezi. Ez logikus abból a pragmatikus szempontból, hogy az egészségügyi költségvetésnek az 55-65 %-át mindenütt a kórházak emésztik fel. Tehát nyilvánvaló, hogy ennek a részleges, nem általános, de mégis egy bizonyos praktikus szempontból releváns előreszámításnak kell többé-kevésbé pontosnak lenni ahhoz, hogy nagyságrendileg a költségek, szervezeti igények alakulását is előre tudjuk jelezni. Ebben egyébként hangsúlyozom, nagy szerepe van a népességelőrejelzésnek, hiszen a betegségek többsége korszpecifikus. Egy adott korstruktúra mellett konstans, vagy változó feltételrendszerrel előreszámíthatunk egy bizonyos morbiditási arányt. Ez is jelezheti a várható igények nagyságrendjét. Ez a technikai jellegű prognózis rövid idő alatt elkészíthető. Ily módon prognosztizálható lenne az igénybevétel is ugyancsak a korszpecifikus különbségek figyelembevételével. Gyakorlati tapasztalat, hogy a gyerekeket elviszik orvoshoz, az idősebbek megint inkább elmennek orvoshoz. Tehát magyarul az U alakú morbiditásra még ráépül egy U alakú igénybevétel, ami még U alakubbá, még meredekebbé teszi az egészet.

Tehát a népességelőrejelzés alapján elég megbízható határok között előre lehet számítani az egészségi állapotot és a várható igénybevételt, ennek megfelelően a várható költségvetési igények alakulását is. Kétségtelen viszont, hogy a tudományos kutatás és az általános morbiditási igényű prognózisok szempontjából adatbázisaink és ismereteink sporadikusak és bennük olyan fehér foltok vannak, amelyek morbiditási és epidemiológiai szempontból megbízhatóbb adatbázis kialakítását sürgetik.

